

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XIX.

Číslo 2.

Jún 2021

O Španej Doline (Vallis Minorum) ako o baníckej obci už bolo popísané mnoho. I v našom časopise boli uvedené aspoň dva články. No stále sa objavujú nové a nespracované historické materiály, ktoré môžu aspoň v niektorých aspektoch priblížiť čitateľom vývoj obce. Jedným z takýchto aspektov je počet obyvateľov Španej Doliny v priebehu jej historickej existencie.

NEZNÁMA — ZNÁMA ŠPANIA DOLINA

Dobové fotografie Španej Doliny

Doline až po terajšie Donovaly (predtým Korytnica). Kaplnka nestačila, preto si baníci postavili kostol, ktorý stojí dodnes. Poznáme mená 19 farárov, ktorí pôsobili v tejto farnosti až po násilnú rekatolizáciu v roku 1673 a meno jedného, ktorý pôsobil v rokoch protihabsburgského povstania Františka II. Rákoczyho, keď sa farnosť mohla stať opäť evanjelickou. Tiež sú známe mená 6 diakonov, 22 rektorov a 6 kantorov. Sú známe aj mená ďalších pátrov a farárov, ktorí pôsobili vo farnosti až do jej zániku.

O počte obyvateľov Španej Doliny v roku 1656 sa dozvedáme z vizitácie evanjelických cirkví, ktoré na základe kráľovského mandátu robil arcidiakon Štefan Bartók. Ten zisťoval stav cirkví, ich majetok napr. zvony, kamže, kalichy, plat farárov, diakonov a učiteľov, aké majú štóly od krstu, pohrebu, sobáša a samozrejme koľko duší patrí do farnosti. Pri tejto vizitácii Štefan Barók zistil, že na Španej Doline žije okolo 2 tisíc evanjelikov a 60 katolíkov (úradníci banskej komory a ich rodiny) a na Starých Horách asi 160 duší. Zistiť počet obyvateľov zo všetkých sídel a uhlísk Starohorskej Doliny sa mu nepodarilo.

Pri ďalšej vizitácii opäťom a kanonikom, barónom Františkom Ladislavom Medňanským v roku 1713, už po potlačení Rákoczyho povstania, mala Špania Dolina len 1508 obyvateľov, z toho len 3 boli evanjelici, čo je dokladom úspešnej rekatolizácie v priebehu 40 rokov.

Pokračovanie na str. 2.

URPÍN - MIESTO PÚTÍ, ZÁBAV I ŠPORTU - MALÝ RAJ BYSTRICANOV

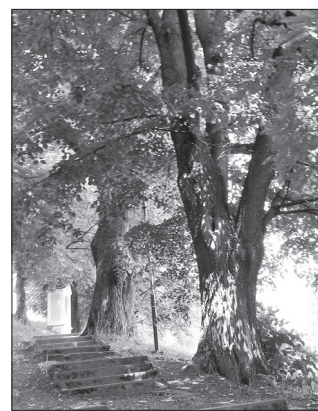
Urpín bol vždy medzi Bystričanmi veľmi obľúbený. Pôvodne ho nemeckí osadníci volali "Hronským kopcom" - Granberg, podľa rieky Hron, ktorá ho obteká. Neskôr dostal maďarské meno (M.Bel) Urfény, čo znamenalo "Pánovo svetlo" alebo "Pánova ozdoba" (Matej Bel, str. 261) a z neho vraj vzniklo poslovenčené Urpín.

Kopec Urpín sa prvýkrát spomína v listine kráľa Ladislava IV. (25. 5. 1287). Z prvej tretiny 16. storočia máme o ňom, ale aj o osade Urpín, viacero svedčiacich písomností. Ide o majetkovo právne listiny, pojednávajúce o kúpe, predaji a zálohovaní. Nie je z nich ale jasné, kde osada Urpín ležala, ani kedy vznikla, či zanikla. Dá sa však predpokladať, že jej obyvatelia boli s najväčšou pravdepodobnosťou chovatelia oviec, alebo dobytká, možno dokonca aj uhliari. V 15. a 16. stor. mohol byť Urpín zalesnený v oveľa menšej miere ako je tomu dnes, s veľmi miernou klímou, určite miernejšou, než dole v meste. Jediné, čo vieme s určitosťou je, že vlastníckmi a spoluvlastníkmi obce a pozemkov boli zemani z blízkych dedín, napr. Kremnička, Lukavica, alebo Zolná. Niektorí bádatelia predpokladajú, že v čase výstavby strážnej veže (1587) na vedľajšom kopci (súčasná Vartovka), obec Urpín ešte existovala (J. Baláž BP 2/2006 s. 2), no najskôr to tak nebolo.

Podľa údajov z Jurkoviča (s. 23), uvdzajúcich záznamy z archívu rodiny Radvanských, boli časti Urpína nachádzajúce sa na západnej strane od Hrona po hranice Iliašu zalesnené a patrili Néveriovcom a Ostrolúckym.

Tollius, holandský učenec a cestovateľ 17. storočia, o Urpíne píše: "Pretože sa mi veľmi zapáčil ten vrch, o ktorom som uviedol, že čnie nad mestom a od samých brehov Hrona, čo tečie pod ním, až po vrchol ho tieni zeleň stromov, dostal som chuť naň vystúpiť, hoci z tejto strany je dosť strmý. Vynaložená námaha ma vôbec nemrzela, veď z jeho vrcholu sa otvoril výhľad na celú planinu okolitej kotliny. Celý vrch, hoci je veľmi vysoký, nie je celkom bez poľnohospodárskeho využitia. Veruže na východnej a južnej strane má miernejší svah, a tak sa tam urodí ovocie" (v: M. Bel: Zvolenská stolica, s. 261).

Matej Bel ho ospevuje podobne: "Veľa pôvabu má predovšetkým vrch Urpín, ktorý sa za Hronom dvíha nad mesto...dnes je na ňom postavená Kalvária pre rímskokatolícke procesie..." Dozvedáme sa od neho aj o iných radovánkach Bystričanov: "...na severnom úpätí vrchu, oproti mestu, je strelnica. Každý rok na tretí deň po Turích sa tu usporadúva súťaž mešťanov s určenou odmenou pre víťaza. Získavajú ju tí, ktorí zo všetkých najpresnejšie trafili olovenou guľkou terč. Nedá sa ani popísať, s akou veľkou slávou a parádou bývala táto udalosť kedysi usporadúvaná.

Alej na Urpíne

NEZNÁMA — ZNÁMA ŠPANIA DOLINA

Pokračovanie zo strany 1.

Autorke článku sa pri hľadaní dokladov o štúdiu Jozefa Murgaša, kňaza, maliara a vynálezcu bezdrôtovej telegrafie v banskobystrickom seminári podarilo nájsť v biskupskom archíve dosiaľ nespracovanú knihu – LIBER STATUS ANIMARUM Parochiae Vallis Dominorum Primum Conscriptus Anno Domini 1777, v ktorej sa uvádza počet obyvateľov Španej Doliny a Pieskov (Sandbergu) od roku 1777 do roku 1803.

Po niekoľkoročnej prestávke je z roku 1822 zachovaný podrobný popis obyvateľov každého domu a to: meno majiteľa aj s udaním profesie, manželky s jej rodným menom, detí s krstným menom a ďalších obyvateľov domu, žiaľ nie vždy s uvedením profesie.

Takéto knihy stavu obyvateľov neboli vedené vždy v osobitnej knihe, ale bývali aj súčasťou cirkevných matrik. Bolo to tak napr. v cirkevnej matrike z Poník z roku 1696, kde bolo zachytené aj známe prepadnutie Poník Turkami dňa 6. januára 1678, i s počtom okolo 400 odvečených obyvateľov Poník.

V prehľade uvedieme počty obyvateľov Španej Doliny z niektorých rokov. Do vzniku banskobystrického biskupstva sa neuvádzal osobitne počet obyvateľov Pieskov, len spolu so Španou Dolinou, až potom osobitne.

V roku 1777 žilo na Španej Doline spolu s Pieskami 1362 obyvateľov katolíkov a 10 nekatolíkov, v roku 1782 to bolo 1418 katolíkov a 10 nekatolíkov, v roku 1786 žilo na Španej Doline 1651 katolíkov a 2 nekatolíci a na Pieskoch 63 katolíkov a 8 nekatolíkov, v roku 1788 žilo na Španej Doline 1852 katolíkov, čo bol v sledovanom období najvyšší počet obyvateľov a na Pieskoch 69 katolíkov a 11 nekatolíkov, v r. 1792 počas štyroch rokov prudko klesol stav obyvateľstva Španej Doliny na 1450 katolíkov, 1 nekatolíka a 54 katolíkov a 11 nekatolíkov na Pieskoch. Najnižší počet obyvateľov v sledovanom období mala Špania Dolina v roku 1803 a to 1283 katolíkov a 2 nekatolíkov a Piesky 60 katolíkov a 17 nekatolíkov.

V roku 1822 mala Špania Dolina 257 domov, ale domy č. 182-185 neboli v súpise uvedené. Buď neexistovali, alebo boli iba neobývané. Z celkového počtu domov 8 domov patrilo kráľovskej banskej komore (č. 234-237, 239, 248, 249 a 255) a bývali v nich banskí úradníci s rodinami a služobníctvom (pracovné zaradenie nebolo uvedené). Obyvateľov bolo 1405. Na Sandbergu-Pieskoch bolo 17 domov a žilo tam 100 obyvateľov. Priemerne v jednom dome bývalo 5-6 ľudí, niekedy v jednom dome viac rodín.

Z uvedených profesií jednotlivých majiteľov domov vieme, že baníci mali nielen majstrov, ale aj vrchného banského majstra – Jozefa Makovického a Jozefa Bendisza, že na Španej Doline bol aj hámor, lebo viacerí obyvatelia boli hámmorníci a mali aj majstrov – Jána Hlávku a Juraja Júda. Z ďalších profesií boli uvedení: banskí tesári – Juraj Gašparec, Jozef Mrva, Martin Majerský, Andrej Droždiak a Fontány, murári – František Júd, Ján Obernauer, banský kurátor – Dérer a Rídel, huttmann – p. Narcis Lolok, p. Alojz Malšík, strážca, a nočný strážca Gašpar Mocný, kováči – Ján Bapt. Zachej, Juraj Kresivník a Štefan Fábry, banský pisár, povozník a mäsiar p. Ján Mozor. V dedine bol aj jeden krčmár v komorskej krčme a „chirurgus“ – felčiar Matej Wachtler, otec budúceho banskobystrického richtára Kazimíra Wachtlera. Medzi baníkmi boli špecifikovaní aj posunovači banských vozíkov a drviči rudy (spolu bolo v týchto povolaniach 36 ľudí).

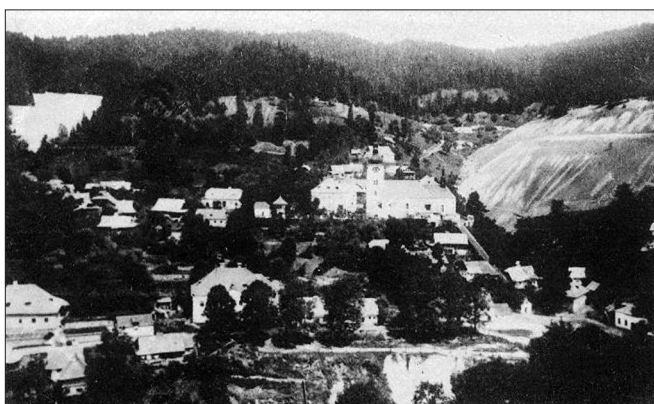
Sľuhov, či sľúžok bolo 19. Tí väčšinou slúžili v komorských domoch u komorských úradníkov. Ako v každej dedine aj tu mali jedného pastiera (oviec) a keďže tam bolo sídlo farnosti aj jedného „dušpastiera“ – kňaza Samuela Pruného.

132 baníkov bolo uvedených ako majitelia, alebo nájomcovia domov, škoda, že ďalších 60 dospelých mužov nemalo uvedenú profesiu, ale s najväčšou pravdepodobnosťou aj títo muži pracovali v bani. 18 bývalých baníkov poberalo penziu.

Zarážajúce boli počty ovdovelých žien. Vdov baníkov a banských úradníkov bolo 40, pritom mnohé mali nedospelé deti, teda stratili manželov privčas buď pre chorobu, alebo úraz v bani, čo nebolo zriedkavé. Okrem vdov baníkov žilo na Španej Doline a Pieskoch ešte ďalších 67 ovdovelých žien, ale len 3 muži boli vdovcami.

Viac ako 300 žien žilo v manželstve a väčšina z nich mala nedospelé deti. V celej obci boli aj 3 hospodári a 13 mužov, alebo žien bolo želiarmi, alebo podželiarmi. Detí a mladistvých bolo 666 a bolo aj dosť sirot, ktoré bývali zväčša u príbuzných.

V nasledujúcich rokoch veľmi nepribúdalo domov a ľudí. Skôr ubúdalo. Špania Dolina mala maximálne 262 domov a Piesky 18 domov. Vývoj počtu obyvateľov a ich vierovyznanie v jednotlivých farnostiach a ich filiách sledovala katolícka cirkev v tzv. schématicizmoch od roku 1813 a tak môžeme doplniť v prehľade z niektorých rokov informácie o ďalšom

stave obyvateľov Španej Doliny a Pieskov z tohto pramenného materiálu.

V roku 1819 žilo na Š. Doline 1928 katolíkov a 2 nekat., na Sandbergu 63 katolíkov a 15 nekatolíkov, spolu 2007 ľudí, čo bol prudký nárast proti r. 1803, kedy bolo na Š. Doline a Pieskoch spolu 1362 obyvateľov. Odvtedy, až na výnimky, počet obyvateľov klesal až na 169 v r. 2001.

V roku 1837 to bolo 1428 katolíkov a 3 nekatolíci na Š. Doline a 93 kat. a 36 nekatolíkov na Sandbergu, spolu 1560 obyvateľov.

V r. 1852 žilo na Š. Doline 1512 katolíkov a 22 nekatolíkov, na Sandbergu 86 kat. a 51 nekatolíkov, spolu 1671 obyvateľov.

V r. 1868 to bolo 1363 katolíkov, 62 nekatolíkov a 7 židov, na Sandbergu 122 katolíkov a 38 nekatolíkov, spolu 1492 obyvateľov.

V r. 1880 žilo na Š. Doline 1177 katolíkov a na Sandbergu 99 katolíkov. Iné konfesie nezisťovali, spolu 1276 obyvateľov.

V r. 1891 žilo na Š. Doline 1106 katolíkov, 2 nekatolíci a 5 židov, na Sandbergu 72 katolíkov a 19

nekatolíkov, spolu 1204 obyvateľov.

V r. 1900 bolo na Š. Doline 1023 katolíkov, 2 nekatolíci a 3 židia, na Sandbergu 64 katolíkov a 21 nekatolíkov, spolu to bolo 1113 obyvateľov.

V r. 1912 žilo na Š. Doline 932 katolíkov, 7 nekatolíkov a 5 židov, na Sandbergu 68 katolíkov a 5 nekatolíkov, spolu 1017 obyvateľov.

V r. 1922 to bolo už len 720 katolíkov a 7 nekatolíkov, na Sandbergu 54 katolíkov a 3 nekatolíci, spolu 784 obyvateľov.

V r. 1937 žilo na Š. Doline 785 katolíkov a 6 nekatolíkov, na Sandbergu 49 katolíkov a 2 nekatolíci, spolu 842 obyvateľov.

Z publikácie Lexikón obcí a ich pamiatok Banskej Bystrice a okolia môžeme v nasledujúcich rokoch vidieť pokračovanie poklesu počtu obyvateľov.

V roku 1950 mala Špania Dolina už bez zaniknutých Pieskov 721 obyvateľov, v roku 1961 to bolo 706 obyvateľov, v roku 1970 len 479 obyvateľov, v roku 1980 bol ďalší pokles na 315 obyvateľov a v roku 1991 len 144 obyvateľov. Mierne zvýšenie na 169 bolo zaznamenané v roku 2001.

Rast a pokles počtu obyvateľov ovplyvňovala samozrejme možnosť obživy, predovšetkým práca pri dobývaní a spracovaní rudy. Baníci, banskí tesári, kováči a iní boli zamestnancami kráľovskej banskej komory a ako takí dostávali plat, v dôchodku penziu, ktorú poberali aj ich vdovy. Banská komora nezabúdala ani na živobytie osirelých detí

pri úmrtí otca. Tieto dostávali pravidelnú podporu od komory – eráru a okrem toho aj príspevok z bratskej pokladnice.

Banská komora sa snažila pri poklese ťažby, aby baníci neprišli o zdroj obživy a tak ich presúvali do iných banských lokalít, kde potrebovali baníkov. Veľmi dobre to vidno napr. v cirkevných matrikách Banskej Štiavnice, kde sa už začiatkom 18. storočia objavujú mená zo Starohorskej Doliny. Niektorí sa sťahovali aj s rodinami/čo vidno podľa rodného mena matky pri krste dieťaťa/, niektorí ako slobodní a založili si rodinu až v novom domove.

V úvode uvedeného prameňného materiálu LIBER STATUS ANIMARUM... boli aj záznamy o konverziách z rokov 1786-1854. Bolo ich len 19. V drvivej väčšine nešlo o rodákov z farnosti, ale takých, ktorí tu našli prácu, alebo sa priženili, zriedkavejšie privyďali. Boli z rôznych obcí a miest, najčastejšie tradične evanjelických, ako: Radvaň, Nemecká Ľupča, Očová, Bačin, Liptovský Mikuláš, Bobrov, Dolný Kubín, Hybe, Gemer, Kežmarok, Záturcie, Brezno, Orava a dvaja mladí muži boli z Bavorska.

Okrem nich konvertovali na katolícku vieru aj 3 domáci, z nich dvaja z evanjelickej rodiny Gregorovcov z Piesku.

Toto je výsledok spracovania materiálu získaného prevažne z jednej viac ako 200 rokov starej a znovuoobjavenej knihy. Ktovie koľko takýchto neprebádaných kníh ešte niekde existuje a čo všetko zaujímavého by sme sa z nich mohli dozvedieť. Môžeme len dúfať, že doba bude priaznivejšia, archívy sa otvoria a nájde sa niekto, kto bude mať čas a chuť nepoznané prebádať a predložiť čitateľovi.

P. S. Otvorenie archívov umožnilo aspoň stručne preskúmať zástoj rodových mien slovanského pôvodu a zástoj cudzích, prevažne nemeckých a to zo zápisov mien rodičov pri krste detí. V roku 1730 sa na Španej Doline ešte krstili aj deti z celej starohorskej doliny, no nebolo ich veľa. Predsa sa však podpísali na vysokom počte pokrstených detí a to 123.

Špania Dolina - pohľad na haldy, súčasný stav

V roku 1822, z ktorého máme podrobný súpis obyvateľov v hore uvedenej knihe STATUS ANIMARUM... sa na Španej Doline narodilo 51 detí.

Medzi slovanské mená otcov narodených detí môžeme považovať mená: Rusnák, Šťastný, Žila, Droždiak, Otčenáš, Gregor, Gašparec, Paško, Chmel, Selecký, Slobodník, Mocný, Bacúr, Vajcák, Svorák, Komora, Majerský, Drienka.

Z neslovanských sú to mená: Tischler-Tišliar, Bendis, Fabri, Jakober, Stritz, Obernauer, Sásik, Judt, Vaisz, Bonfi, Knopp, Berger, Schavolt, Schnirer, Stubna, Czundrlik-Čunderlík, Murgaš.

Eva Furdíková

ZDROJE:

- Diecézny archív r.k. cirkvi: LIBER STATUS ANIMARUM Parochiae Vallis Dominorum Primum Conscriptus Anno Domini 1777;
- Schématismy R.K.C.;
- MV SR - Štátny archív Banská Bystrica ZCM
- Špania Dolina matrika narodených 1729-1842
- V. Sklenka: Lexikon obcí a ich pamiatok Banská Bystrica a okolie (CEPROCER 2013)

KNÍHTLAČIARSTVO V BANSKEJ BYSTRICI Pokračovanie

Tlačiareň J. J. Tumlera

Po takmer 200-ročnej prestávke v roku 1783 založil v Banskej Bystrici kníhtlačiareň Ján Jozef Tumler. Narodil sa 11. marca 1754 ako syn istého bratislavského krčmára. Kníhtlačiarstvu sa vyučil najprv v Bratislave u Michala Landerera, neskôr vo Viedni u Jozefa Kürzböcka. V roku 1782 pricestoval do Banskej Bystrice a 20. novembra požiadal mestskú radu o povolenie zriadiť v meste tlačiareň. Po predložení overovacích listín mu mestská rada vyhovel. Túto žiadosť musel predložiť aj Miestodržiteľskej rade a Dvorskej kancelárii, od ktorých nakoniec 17. apríla 1783 potrebné povolenie dostal.¹³ Od tohto roku začína tlačiť. Tlačiareň sídlila vo Furdíkovskom dome v Rázusovej, dnešnej Lazovej ulici č. 48.14 V roku 1790 Tumler opäť predkladá pred Miestodržiteľskú radu novú žiadosť. Tentokrát o povolenie vydávať slovenské noviny. Toto povolenie v roku 1791 dostal, ale boli k nemu pripojené viaceré podmienky. Jednou z nich bola napr.:

O udalostiach vo Francúzsku, ďalej o záležitostiach Uhorska a Belgicka bude prinášať len tie správy, ktoré už boli publikované v budínskych nemeckých novinách.

Doteraz sa nepodarilo zistiť, či sa tieto noviny aj naozaj vydávali. Pravdou však je, že nie je po nich ani stopy.¹⁵ Nie je známy názov a ani sa nezachoval žiadny exemplár.

Ján Jozef Tumler tlačil v 4 jazykoch: latinčine, maďarčine, nemčine a slovákizovanej češtine. Napríklad Lutherov katechizmus, od roku 1789 Nový a Starý kalendár, dva roky tlačil pre banskobystrickú učennú spoločnosť Erudita societas slavica periodikum *Staré noviny literního umění*. Neskôr sa dostal do finančných ťažkostí a roku 1796 do konkurzu a tlačiareň kúpil Ján Štefáni za 2100 zlatých.¹⁶

Tlačiareň J. Štefániho

Presný dátum narodenia Jána Štefániho nie je známy. Z matriky som však zistila, že sa 23. mája 1804 oženil s vtedy len 16-ročnou Zuzanou rodenou Vesterovou (príloha č. 2). Zuzana Vesterová sa narodila 14. januára 1788. Ján Štefáni vlastným nákladom tlačil pomerne málo, aj to len drobnejšie knihy. Taktiež vydával aj kalendáre. Rozmýšľal nad zriadením papierne v Starých Horách a dokonca podal žiadosť o jej povolenie, avšak skorá smrť pravdepodobne prekázala tento plán.

Po manželovej predčasnej smrti, vo veku 52 rokov na mŕtvicu 20. septembra 1822, viedla Zuzana Štefániová tlačiareň pod svojím menom až do roku 1829. V tomto roku bola nútená tlačiareň kvôli finančným ťažkostiam predať Jánovi Jozefovi Veterlovi. Ani Veterl však podnik nevedel povzniesť a 16. septembra 1830 ho predal na splátky Helene (v niektorých dielach Ilone) Macholdovej.¹⁷

Veronika Gašparcová

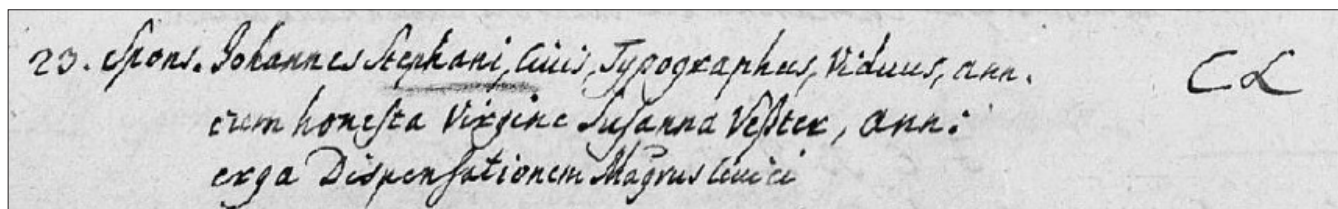
¹³ JURKOVICH, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. 1. vydanie. Banská Bystrica : Pribicer, 2005. s. 329

¹⁴ GONDOVÁ, Zdenka: *Z histórie knižnej kultúry v Banskej Bystrici*. In: *Knižničné noviny Občasník ŠVK v B. Bystrici*, 2007, číslo 2, ročník VIII., s. 9

¹⁵ NAGY, Imrich: *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice I. (Výber z tvorby Emila Jurkoviča)*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 1997. s. 140

¹⁶ VALACH, Július: *Staré tlačiarne a tlačiar v Slovensku*. 1. vydanie. Martin : Matica slovenská, 1987. s. 49

¹⁷ MACHOLD, Viliam Ľudovít: *Kníhtlačiarstva sága rodu Machold*. Košice: Vlastný náklad, 2009. s. 15

Záznam o svadbe Jána Štefániho, tipografa (tlačiar) a Zuzany rod. Vesterovej

ZLATNÍCKA RODINA HALLEROVCOV

SAMUEL HALLER ST. (1718 – 1774)

Budúci zlatník Samuel František Haller st. (tiež: *Sámuel, Samuël Hallert*) sa narodil v Žiline 16. januára 1718 v rodine Matthiasa Hallera a Zuzany Hallerovej rodenej Majerovej, kde sa okrem neho narodilo ešte päť detí: Ján (*23. 11. 1715), Samuel (*21. 2. 1720), Michal (*07. 11. 1722), Anna Maria (08. 10. 1723) a Anna Zuzana (*25. 6. 1725).

Druhorodený syn a budúci zlatník Samuel Haller st. si zobral za manželku Annu Katarínu Pichbein. V manželstve sa im narodili tri deti: budúci zlatník Samuel ml. (*27. 4. 1745), Zuzana (*16. 9. 1749) a Mária Elizabetha (*01. 5. 1754). Samuel Haller st. zomrel 22. apríla 1774 ako 56-ročný v Banskej Bystrici.

Jeho manželka **Katarína Hallerová** bola spomínaná ako zlatníčka v meste Banská Bystrica v rokoch 1774 – 1782 a pokračovala v zlatníckej práci po zosnulom manželovi.

Z VIDIECKEHO MAJSTRA MAJSTROM BANSKOBYSSTRICKÉHO CECHU

V cechovej knihe zomrelých majstrov sa **Samuel Haller st.** nachádza na 92. mieste. Jeho zlatnícka kariéra je ohraničená rokmi 1744 – 1774. Začala sa prácou vidieckeho majstra. Neskôr sa stal Haller regulárnym mestským zlatníkom v Banskej Bystrici. Do banskobystrického cechu ho prijali 7. mája 1744 najprv ako vidieckeho zlatníckeho majstra. Mal vtedy 26 rokov. Pri oficiálnom vstupe do cechu boli jeho ručiteľmi Ernest Bohuslav Büchler a miestny mäsiar Ján Michal Schober, ktorí žiadali o prijatie s „podozrením“, že bol vidieckym majstrom. Prijatie do cechu aj s udelením cechových práv zdôvodnili argumentom, že Samuel Haller st. bol v kontakte so zlatníckym remeslom, pretože si v roku 1744 vzal za manželku Annu Katarínu Pichbein, vdovu po zlatníkovi Jurajovi Gotfriedovi Polnischovi vyučenom v Kremnici a spomínanom v rokoch 1731 – 1736. Po dojednaní podmienok padlo rozhodnutie, že Haller má zaplatiť 30 forintov. Ak by však chcel v budúcnosti prísť do mesta a stať sa riadnym členom cechu, musí ešte zložiť ďalších 39 forintov. Samuel Haller st. sa 11. apríla 1749 stal mešťanom Banskej Bystrice. V tom istom roku prišiel 28. apríla s pánom Homolanom so žiadosťou stať sa členom zlatníckeho cechu s odvolaním sa na jedno už použité oslobodenie rady, kedy adept zložil cechu peniaze v hotovosti (7 forintov 30 grajciarov) a „*bol prijatý ako majster*.“ V cechovej knihe je poznamenané, že dôvodom tohto prijatia bola skutočnosť, „*aby nás Boh ochránil pred spormi*.“

VÝCHOVA BUDÚCEJ ZLATNÍCKEJ GENERÁCIE

Samuel Haller st. sa venoval aj výchove novej zlatníckej generácie.

9. marca 1746 prijal za učňa *Michala Konceka*, ktorý sa u neho učil do júla 1750, kedy bol prepustený do stavu tovariša.

2. mája 1746 prijal za učňa *Karola Fridrich Alexa*, ktorý predstúpil pred otvorenú [cechovú] truhlicu spolu s pánom Jánom Bolterfußom, ktorý bol tunajší „*Ring und Waldburger*“. Predniesol žiadosť, že Karol Fridrich Alex má záujem a chuť pri našom pánovi spolubratovi Samuelovi Hallerovi vyučiť sa zlatníckemu umeniu. Samuel Haller st. ho prijal za učňa a o šesť rokov neskôr – 16. októbra 1752 dosvedčil, že učňovské roky Alex čestne absolvoval a v mene svätej Trojice bol oslobodený a prepustený s požehnaním: „*Nech mu Boh pomáha svojou milosťou*“. Karol Fridrich Alex pokračoval potom v štúdiách v Bratislave. Za zlatníckeho majstra ho v Banskej Bystrici prijali 23. decembra 1758.

Vo februári 1752 prijal Haller do učenia svojho nevlastného syna *Juraja Polnischu*.

28. októbra 1753 prijal za učňa *Michala Tirtscha* z Lipian zo Šariša a 30. júna 1759 ho oslobodil. Michal Tirtsch sa v roku 1770 objavil v Bratislave už ako Ján Michal Tirtsch. V roku 1770 bratislavský cech odmietol jeho prijatie, ale 17. februára 1771 sa už stal majstrom bratislavského cechu. O rok neskôr 13. februára získal meštianske právo a oženil sa s Julianou Rosinou Pfeifferinn, s ktorou mali tri deti: Jána Bohuslava (1774), Jána Juraja (1780) a Katarínu Karolínu (1786). Ján Michal Tirtsch má pre banskobystrických zlatníkov veľký význam, pretože jeho žiakom bol aj Samuel Libay (1782 – 1866), jeden z najlepších novodobých zlatníckych majstrov a významných osobností mesta Banská Bystrica.

25. mája 1756 prijal do učenia na šesť rokov *Jakuba Schrika*.

29. august 1760 prijal na štúdium svojho syna *Samuela Hallera ml.* a 21. septembra 1763 ho prijali za miestneho majstra.

24. júna 1765 prišiel a predstúpil pred otvorenú [cechovú] truhlicu vysoko vážený, uctievaný pán a tunajší občan Michal Rárus so svojím nevlastným synom *Samuelom Hlivayom* so žiadosťou, nechať ho vyučiť sa za zlatníka. Svoje učňovské roky absolvoval práve pri Samuelovi Hallerovi. Z dohodnutých piatich rokov mu odpustili pol roka s požehnaním: „*Bože daj mu svoje šťastie a požehnanie jeho úmyslom*“. Koncom septembra 1769 bol po štyri a pol rokoch pri otvorenej truhlici prepustený so zápisom: „*Bože požehnaj mu a podrž ho vo svojej milosti, aby sme s ním mohli prežiť pokojný čas*“. Samuel Hlivay sa stal majstrom banskobystrického cechu 1. decembra 1774.

V októbri 1766 prijal za učňa na päť rokov *Michala Kmetovinyho*, ktorý bol nevlastným synom Samuela Parleja. V septembri 1770 ho oslobodil. O jedenásť rokov neskôr (1781) ho nachádzame v Bratislave, kde ho 20.

januára 1782 prijali za majstra tunajšieho cechu zlatníkov. Ako zlatník sa spomína až do roku 1807. O rok neskôr 16. marca 1808 zomrel.

29. novembra 1770 prijal *Juraja Szalmovskeho* do učenia na päť rokov a 23. júla 1774 ho oslobodil.

SAMUEL HALLER ML. (1745 – 1787)

Samuel Haller ml. (tiež: *Sámuel, Samuël Halkr, Hallert Junior*) sa narodil 27. apríla 1745 v rodine Samuela Hallera st. V manželstve s Judithou Szmrecsany sa im narodili štyri dcéry: Juditha (16. 12. 1774), Jana Kristína (26. 07. 1780), Mária Katarína (01. 07. 1783) a Anna Sofia (25. 01. 1787). Samuel Haller ml. zomrel 28. októbra 1787 ako 42-ročný v Banskej Bystrici.

V cechovej knihe zomrelých majstrov sa **Samuel Haller ml.** nachádza v zozname na 96. mieste. Bol synom – a zároveň učňom miestneho zlatníckeho majstra – Samuela Hallera st. Pred otvorenú cechovú truhlicu predstúpil 20. augusta 1760 Samuel Haller st. s prísľubom, že svojho syna Samuela Hallera ml. vyučí v zlatníckom umení dobrovoľne a podľa slobodného práva aj so záverečným požehnaním: „*Bože daj mu svoje požehnanie*“.

Mladého 18-ročného Samuela Hallera st. prijali 21. septembra 1763 do cechu. Jeho ručiteľom bol zlatnícky majster Pavol Kolbány. Majstrovskú prácu neprijal (*nemal záujem ju vykonať*). Jeho cechové poplatky predstavovali 12 rýnskych zlatých a 30 grajciarov, za majstrovskú prácu 12 rýnskych zlatých 30 grajciarov, za majstrovský stôl 12 rýnskych zlatých 30 grajciarov. Spolu – mimo učenia – 37 rýnskych zlatých 30 grajciarov.

VYBRANÉ DIELO SAMUELA HALLERA ST.

V zbierkach Umelecko-priemyselného múzea v Budapešti sa zachovalo nádherné dielo – strieborná lyžica, pravdepodobne z Hallerovej autorskej zlatníckej dielne. Podľa cechovej overovacej značky na spodnej časti lyžice ide o mesto Banská Bystrica a iniciály – majstrovská značka „S.H.“ odkazujú práve na zlatníka Samuela Hallera st., pretože v období zhotovenia diela (1740) nepôsobil v meste žiadny iný zlatník s týmito iniciálami. Dĺžka lyžice je 10,7 cm.

Filip Glocko;

Stredoslovenské múzeum Banská Bystrica

Pramene a literatúra:

GLOCKO, Filip: *SAMUEL LIBAY - život a dielo banskobystrického zlatníka*, Stredoslovenské múzeum 2018, ISBN 978-80969866-7-5.

MIHALIK, Sándor: *Besztercebányai ötvösök a XV – XIX. században*. In: Múzeumi és könyvtári értesítő.

TORANOVÁ, Eva: *Zlatníctvo na Slovensku*, Neografia Martin, Tatran Bratislava 1983.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, Účtovná kniha z r. 1817 – 1875, inv. č. E – 116.

YERSINIA PESTIS - VRAŽDIACI STROJ

Za týmto latinským názvom stojí asi najznámejší a najničivejší pôvodca všetkých epidémií - mor. Aj v dejinách Banskej Bystrice ide o chorobu a zabijaka č. 1, aj keď je potrebné povedať, že nie je mor ako mor. Pojmom mor sa v minulosti označovali viaceré rôzne druhy epidémií a ani mor samotný nie je len jeden. Yersinia pestis je naozaj zákerný protivník. Už historicky prvú známu epidémiu Justinianov mor má na svedomí táto baktéria. Najprv niesla názov Pasteurella pestis, ale na počesť jej objaviteľa Alexandra Yersina ju v roku 1944 premenovali.

V minulosti sa pojmom mor označovali rôzne smrteľné epidémie, ľudia totiž nevedeli rozoznať pôvod choroby. Navyše aj samotný mor má niekoľko modifikácií, z ktorých najvýznamnejšie sú tieto tri: bubonický mor, alebo aj nazývaný žľazový mor, prejavuje sa bolestivými hnisavými opuchmi lymfatických uzlín, najmä okolo slabin, ktoré neskôr prasknú a potom nastane sepsa a následne smrť. Druhou formou je pneumonický (pľúcny) mor, ide o pokročilejšie štádium bubonického moru, ktoré je vysoko infekčné a tiež má vysokú smrtnosť. Prejavuje sa ako ťažká forma zápalu pľúc. Septický mor sa zas na rozdiel od bubonického šíri v krvnom riečisku. Okrem týchto foriem sú známe aj ďalšie, napríklad pomerne vzácny abortívny mor, ktorý sa prejavuje miernymi príznakmi, ako slabá horúčka a mierne opuchy. Mor môžu mať aj niektoré zvieratá napríklad myši, potkany, králiky a ďalšie, ktorých sa prostredníctvom vši a blích preniesol aj na človeka, i keď táto teória je v posledných rokoch spochybňovaná. Forma pľúcneho moru sa dokáže preniesť aj z človeka na človeka, a to kvapôčkovou infekciou, je vysoko nákazlivá a má najvyššiu úmrtnosť aj viac než 90% zo všetkých nakazených. Pľúcny mor zvyčajne nastáva až po bubonickom a septickom moru, ak sa začne šíriť priamo t. z., že pľúca sú aj primárnym miestom nakazenia ide už o prejav sily epidémie. Pľúcna forma moru dostala v dejinách príznačné označenie – čierna smrť.

Emil Jurkovič uvádza množstvo rokov, kedy mor zasiahol aj Banskú Bystricu:

1347; 1371; 1382; 1410; 1435; 1441; 1456; 1472; 1477; 1479; 1480; 1482; 1495; 1500; 1506; 1508; 1509; 1510; 1511; 1521; 1529; 1541; 1542; 1552; 1553; 1562; 1563; 1571; 1572; 1575; 1576; 1585; 1588; 1601; 1603; 1634; 1639; 1644; 1645; 1651; 1662; 1679; 1683; 1691; 1700; 1707; 1709; 1710; 1711; 1713; 1719; 1738; 1739.

Tu je však potrebné opätovne poznamenať, že nie všetky epidémie má na svedomí mor, pretože niekedy sa jednotlivé symptómy chorôb na seba dosť ponášali a lekári ich nevedeli rozoznať a tak všetko považovali za mor. Ďalšou skutočnosťou, prečo Banskú Bystricu zasiahlo toľko epidémií, je to, že mor má ďalšiu zákernú vlastnosť, môže sa stať endemickým čo znamená, že sa sám na určitom území opakuje.

Už spomínaný Justinianov mor sa pravidelne vyskytoval približne dve ďalšie storočia.

Nie je isté ani odkiaľ sa mor vyzal. Justinianov mor sa objavil najprv v Etiópii, ale niektorí vedci predpokladajú, že môže pochádzať z Číny. Aj čierna smrť pravdepodobne prišla z Číny po Hodvábanej ceste dokonca priamo z čínskej provincie Chu-pej pritom táto cesta mala moru trvať 15 rokov. Tieto teórie nie sú úplne preukázané a je teda pochopiteľné, že existujú aj iné. Tak ako je spochybňovaný prenos choroby zo zvierat, konkrétne potkana cez blchu na človeka, tak aj moru niektorí vedci prisudzujú európsky pôvod - dolný tok rieky Volgy. To však musia potvrdiť, alebo vyvrátiť len ďalšie vedecké výskumy. Avšak, že mor tu bol už veľmi dávno dokazuje aj skutočnosť, že jeho stopy našli v hrobke vo Švédsku, ktorá má už cez 6000 rokov.

Počty obetí moru sa uvádzajú v stovkách až v tisícoch. Jeho ničivú silu si človek uvedomí až pri porovnaní s veľkosťou miest. Morová epidémia si zvyčajne vyžiadala 1/3 až 1/2 obetí z počtu obyvateľov Banskej Bystrice. Pre porovnanie, aby sa pandémia COVID-19 vyrovnala tejto desivej skutočnosti muselo by v Banskej Bystrici zomrieť okolo 35 000 obyvateľov a to len počas niekoľkých mesiacov. Pravdepodobne najničivejšia epidémia moru Banskú Bystricu zasiahla v roku 1601, keď malo podľa niektorých zdrojov umrieť až 1392 obyvateľov. Ďalšia veľká epidémia moru prišla do Banskej Bystrice v roku 1679, ktorú sem podľa Emila Jurkoviča zanesla armáda. Ohromnú silu tejto epidémie dokladá aj citácia z kroniky z roku 1762: *Ohromný mor sa rozšíril, ktorý si tu v Banskej Bystrici vyžiadal životy mnoho tisíc ľudí, keď v jeden deň okolo sviatku sv. Martina tu bolo pochovaných do 50 mŕtvych.* Niet sa ani čomu čudovať, že preživší boli nesmierne vďační a z tejto vďaky stavali napríklad aj tzv. Mariánske stĺpy. Ten v Banskej Bystrici začali stavať z vďaky po epidémii v roku 1679, ale keďže bol zvalený, znovu ho obnovili v roku 1719, keď bolo mesto od choroby ušetrené úplne. Podobne z vďaky bola postavená aj kaplnka krížovej cesty na Urpíne.

Dobový ochranný odev a maska proti čiernemu moru

Mor z našej planéty nevymizol. Vyskytuje sa aj naďalej a vyberá si obeť s pomedzi ľudí. Väčšina výskytov moru v týchto rokoch pochádza z Afriky. I keď ani dnes neexistuje na mor vakcína, predsa len sme v liečbe úspešnejší. Ak sa podajú včas správne antibiotiká, liečba je zvyčajne úspešná. Nepomáha tu ale penicilín, účinný je najmä streptomycín, ktorý sa v minulosti vyrábala aj v Biotike v Slovenskej Ľupči. Účinné sú však iné antibiotiká. Najlepšia je však prevencia a dodržiavanie hygieny.

Postup moru v 14. storočí v Európe

Literatúra:

BARTUNEK, Anton. Epidémie nákazlivých chorôb v minulosti: ich pôvod a rozšírenie do sveta vo forme pandémie.: Postavenie farmácie v ich centre I. In Lekárnik. Ročník XXV, č. 4, apríl 2020, s. 56 – 57. ISSN 1335-924X; KRCHNÁKOVÁ, Lucia. Zdravotnícka starostlivosť o baníkov v stredoslovenskej banskej oblasti (so zameraním na pôsobenie a prínos Jána Juraja Hoffingera). In Montánna história 3, 2010: Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva. Limbach: Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny, 2011, s. 24 - 93. ISSN 1338-5984; JURKOVIČ, Emil.

Tanec kostier - alegória moru

Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica – na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer – 1. banskobystrická vzdelávacia a kultúrna spoločnosť pre Mesto Banská Bystrica. 2005, ISBN 80-969366-2-X; SPYROU, Maria A. - KELLER, Marcel. – KRAUSE, Johannes. Phylogeography of the second plague pandemic revealed through analysis of historical Yersinia pestis genomes. Dostupné na internete: <https://www.nature.com/articles/s41467-019-12154-0>.

Richard R. Senčák; Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

ZAKAZOVANIE A VYRAĐOVANIE KNÍH V BANSKEJ BYSTRICI

Dejiny zakazovania a ničenia kníh sú staré takmer ako knihy samotné. Záznamy ich ničenia nám zanechali už staroveké civilizácie a tento jav sa objavoval aj počas stredoveku, novoveku a výrazným bol aj v minulom storočí. História 20. storočia je poznačená mnohými dejinnými zvratmi. V Historickom fonde ŠVK sa nachádza množstvo kníh, ktoré svedčia nielen o týchto udalostiach, ale aj o tom, ako tieto udalosti vplývali na vývoj a fond Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici, z ktorej sa postupne stala štátna vedecká knižnica.

MESTSKÁ VEREJNÁ KNIŽNICA

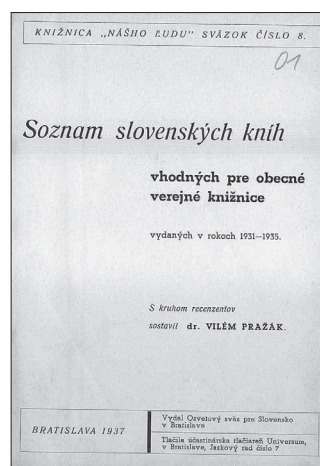
So vznikom Československej republiky sa začali zakladať na Slovensku verejné knižnice. Podľa zákona č. 430 Sb. z. a n. z 22. júla 1919 o verejných knižniciach mala každá obec zriadiť a vydržovať verejnú knižnicu, aby sa doplnila a prehĺbila vzdelanosť všetkých vrstiev obyvateľstva. V Banskej Bystrici

Pečiatka Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici

bola otvorená knižnica až v marci 1926, nakoľko sa dlho hľadali vhodné priestory aj knihovníci. Mestská verejná knižnica spočiatku pôsobila s minimálnym množstvom kníh. Podobne ako obsah všetkých knižníc v demokratickej Československej republike, bol aj jej fond do určitej miery regulovaný, keďže mal byť zameraný na čítanie s vnútornou hodnotou. Knižnice mali zakázané požičiavať knihy umelecky a obsahovo bezcenné, knihy s nemravným obsahom, a diela, ktoré dráždia fantáziu čitateľa senačným námetom ako krváky, detektívky a indiánky. Knižnice taktiež nemali obsahovať rôzne pamflety a publikácie namierené proti Československej republike. Takéto knihy sa nemali do knižníc kupovať a v prípade, že sa tam už dostali bolo ich potrebné vylúčiť. Preto boli počas celého trvania Československej republiky vydávané zoznamy odporúčaných kníh, ktoré mohli byť súčasťou knižníc a slúžiť knihovníkom ako pomôcka pre dopĺňovanie fondu.

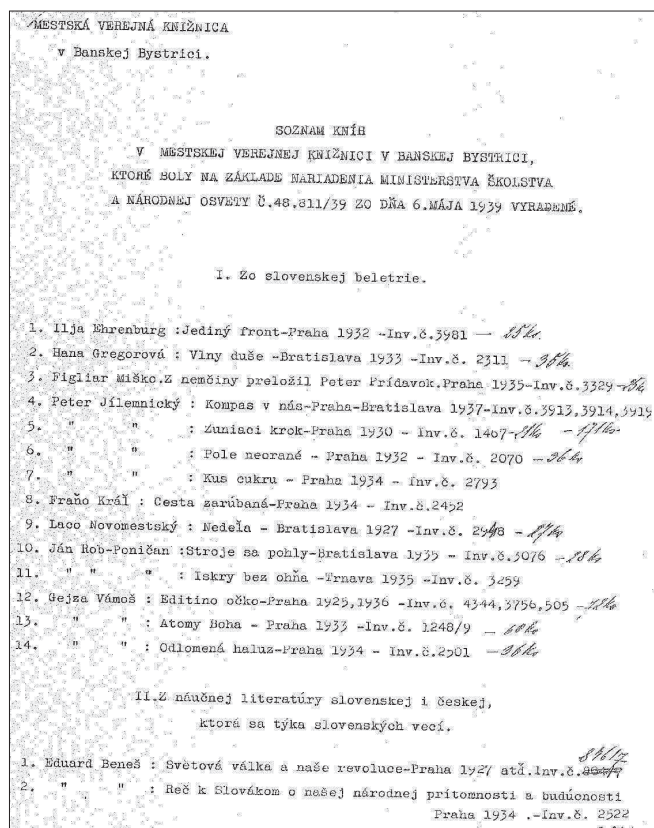
Udalosti 2. svetovej vojny ovplyvnili aj slovenské knihovníctvo. S nástupom nového režimu sa prehodnocoval aj obsah verejných knižníc, ktorý sa musel prispôbiť novej ideológii. Pre knižnice to prinieslo

Zoznamy odporúčaných kníh pre knižnice vychádzali pravidelne počas celého trvania 1. Československej republiky

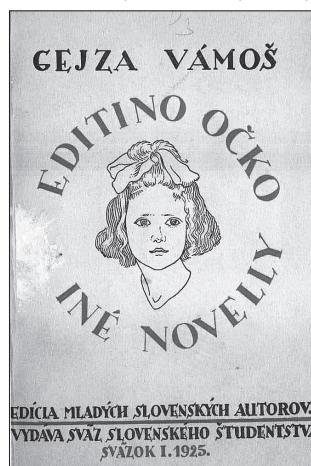
vlnu vyraďovania kníh v rokoch 1939 – 1942. Vyraďovali sa knihy a časopisy ideologicky zamerané proti nacionalizmu, klerikalizmu a morálke, akú si osvojoval ľudský režim a jeho predstavitelia. V roku 1939 došlo aj v Mestskej verejnej knižnici v Banskej Bystrici k veľkej revízii kníh. Ideovo nevyhovujúce knihy boli vyradené a odstránené z dosahu čitateľov. Patrili k nim niektoré diela slovenskej beletrie, ale najmä spisy podporujúce čechoslovakistické myšlienky, ktorých autormi boli československí politici ako Eduard Beneš, Milan Hodža, či Vavro Šrobár. Vyradené boli napríklad aj diela o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi ďalšou skupinou vyradených kníh boli diela autorov so židovským pôvodom. V Mestskej verejnej knižnici bolo na základe zaslaného zoznamu vyradených 14 titulov slovenskej

beletrie a 29 titulov náučnej literatúry slovenskej a českej týkajúcej sa slovenských vecí. České knihy boli oddelené od slovenských a požičiavali sa len na študijné účely. Týmto opatreniami sa značne znížil počet kníh dostupných pre širokú verejnosť. Citelne poklesol tiež počet čitateľov knižnice, keďže podľa revízneho nariadenia sa študentom mohli vypožičiavať knihy len na odporúčanie profesora, alebo učiteľa a vypožičiavanie kníh malým deťom bolo úplne zakázané. Po 2. svetovej vojne sa situácia opäť zmenila. Podľa výnosu Povereníctva školstva a osvetu z 5. 4. 1946 všetkým okresným a miestnym národným výborom na území Slovenska dochádza k vyraďovaniu v okresných a obecných verejných knižniciach. Na tomto základe vykonala Mestská verejná knižnica v Banskej Bystrici v rokoch 1946 a 1947 ďalšiu revíziu svojho fondu. Vyraďovala sa obsahovo bezcenná a nemravná literatúra, lacné detektívky a krváky s výnimkou hodnotných diel. Tiež sa vyradili diela odporujúce demokracii, štátnej ideológii ČSR a diela narúšajúce celistvosť štátu, literatúra s protislovenským zameraním, fašistickou a nacistickou tendenciou, hanopisy znevažujúce určité vrstvy obyvateľstva a tendenčná jednostranná

Časť Zoznamu vyradených kníh z roku 1939

náboženská literatúra. Vyradená literatúra sa mohla naďalej využívať na študijné účely, ale musela byť uložená na osobitnom mieste, označená ako prohibičná a mohla byť požičiavaná len so súhlasom riaditeľa knižnice. V roku 1947 predstavoval počet vyradených kníh 896 titulov. Naopak knihy

Medzi vyradenými knihami v roku 1939 sa objavila aj beletria. Gejza Vámoš sa dostal na zoznam nežiaducich autorov pravdepodobne pre jeho židovský pôvod

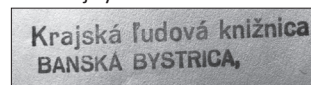
a časopisy, ktoré boli po roku 1938 vyradené a uložené v sklade, boli znovu zaradené do knižného fondu. Knižnica však bola v rokoch 1945 – 1946 zatvorená a množstvo titulov sa počas vojny stratilo, alebo bolo zničených, takže po tejto revízii poklesol knižný fond z 7 204 zväzkov v roku 1944 na 2 518 zväzkov v roku 1947

Po nástupe socializmu sa na základe nariadenia Povereníctva vnútra uskutočnila revízia kníh vo všetkých kníhkupectvách na Slovensku. Následne bola v roku 1949 nariadená revízia kníh vo všetkých obecných knižniciach. V júni 1949 4-členná komisia na základe dodaných zoznamov skontrolovala aj fond Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici.

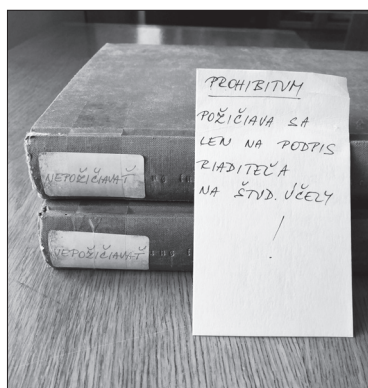
KRAJSKÁ ĽUDOVÁ KNIŽNICA

S novou socialistickou ideológiou sa od základu menili aj ustanovenia o verejných knižniciach.

Na základe smernice Povereníctva informácií a osvetu z 30. 3. 1951 sa knižnice pretvorili na ľudové knižnice, ktoré mali slúžiť politicko-ideovej a mravnej výchove ľudu, prehľbovaniu školského vzdelania a zvyšovaniu kultúrnej úrovne. Podľa tejto smernice rada Krajského národného výboru v Banskej Bystrici dňa 29. 11. 1951 zriadila z Mestskej verejnej knižnice Krajskú ľudovú knižnicu, ktorá mala úlohu metodicky koordinovať miestne ľudové knižnice v kraji. S pretváraním knižničného systému boli samozrejme spojené aj opätovné revízie knižných fondov, a tak sa na

Pečiatka Krajskej ľudskej knižnice v Banskej Bystrici

Po 2. svetovej vojne bola nacistická literatúra označená ako prohibitná a mohla byť požičaná len so súhlasom riaditeľa knižnice

ktoré patrila aj Krajská ľudová knižnica v Banskej Bystrici.<?>

Na vhodnosť kníh sa dohliadalo aj priebežne, a tak roku 1964 Odbor školstva a kultúry Okresného národného výboru v Banskej Bystrici opäť nariadil všetkým miestnym ľudovým knižniciam v okrese vybrať „zastaralú a politicky závadnú literatúru“. Podľa pokynov mali po obdržaní „Zoznamov“ spísať vyradenú literatúru na určené tlačivá a tie spolu s knihami zaslať Krajskej knižnici v Banskej Bystrici. Tá so svojej koordinačnej a metodickkej pozície zabezpečovala uskladnenie vyradených kníh. Tie boli odvádzané do odľahčovacího skladu na Starých Horách, kde však čoskoro nebol dostatok regálov, nakoľko tu boli skladované aj časopisy a časť kníh z výpožičného fondu, preto v roku 1965 skončili „dve veľké nákladné autá“ s knihami v harmameckej papiarni.<?>

ŠTÁTNA VEDECKÁ KNIŽNICA

V roku 1970 získala Krajská knižnica štatút Štátnej vedeckej knižnice, svoje metodické úlohy voči miestnym knižniciam v okrese sa tým však nezmenili. V roku 1973 postihla knižnicu druhá veľká vlna vyradovania. Podľa smernice MK ČSR 9695/72 z 31. 5. 1972 bol stanovený súpis autorov a tituly vyradených z knižníc v súvislosti s tzv. *očistou fondu od ideovo závadnej literatúry*. Podobne ako v 50. rokoch bol vyhotovený

Rozprávková kniha banskobystrickej autorky Zlady Solivajsovej bola na začiatku 70. rokov 20. storočia skonfiškovaná a zošrotovaná pod zámienkou, že ide o metaforické narážky na normalizačný režim

kam patrila ostatná literatúra, ktorá bola v rozpore so základnými zásadami politiky socialistických štátov. Z týchto titulov sa v štátnych vedeckých knižniciach, krajských knižniciach a niektorých mestských knižniciach v celom Československu mali vytvárať Zvláštne fondy tlačovín, ktoré nemali byť bežne dostupné čitateľom. Ešte v roku 1972 požiadala Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici Ministerstvo kultúry slovenskej socialistickej republiky o možnosť zriaďiť z týchto vyradených kníh Zvláštny fond so závažným politicko-ideovým obsahom, čo bolo knižnici povolené. Fond sa mal vžívať len na študijné účely, nakoľko sa mala v Banskej Bystrici otvoriť

začiatku 50. rokov 20. storočia začala „prvá očista“ knižníc. Vrchol akcie predstavovali roky 1952 – 1953. V roku 1952 vyšiel zoznam zahrňajúci 181 mien autorov v abecednom poradí, ktorých diela mali byť vyradené a zaslané do Ústavu dejín KSČ v Prahe. V prípade, že bolo uvedené len meno autora vyradovali sa všetky jeho spisy, ak boli pri menách uvedené konkrétne diela, vyradovali sa len tieto. V roku 1953 bol v podobnom duchu vydaný druhý zoznam, ktorý už obsahoval 862 mien. Knihy vyradované podľa Zoznamu č. 2 mali byť zasielané zberným knižniciam rozmiestneným po celom Československu, medzi

nová univerzita.

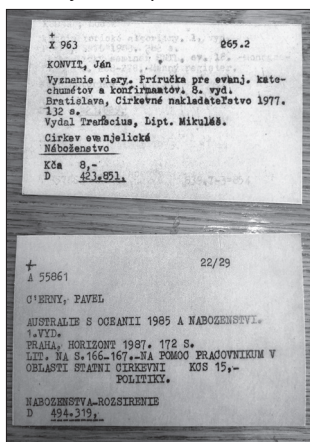
Počas nasledujúceho obdobia sa dostávala do Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici literatúra rôzneho charakteru, medzi nimi aj knihy s náboženskou tematikou, ktoré nemohli byť súčasťou výpožičného systému. Napriek tomu sa spracovávali a skladovali v knižnici. Katalógové lístky daných titulov boli označené červeným, alebo čiernym krížikom, aby boli jasne zadefinované ako nevhodné pre bežného čitateľa. Až po roku 1989 sa začala sprisťovať dovtedy zakázaná literatúra, ktorá bola dlhé roky neprístupná širokej čitateľskej verejnosti.

Politické režimy počas 20. storočia ovplyvňovali slovenské knihovníctvo negatívnym spôsobom. Množstvo diel slovenskej i svetovej literatúry bolo z knižníc vyradených a v mnohých prípadoch aj nenávratne zničených. Dnes v knižniciach nie sú žiadne zakázané knihy. Ostáva na každom, aby si na základe prečítaného obsahu urobil vlastný názor a kriticky zhodnotil knihu, ktorú má v rukách.

Monika Danková, ŠVK Banská Bystrica

Poznámky

- ¹Soznam slovenských kníh vhodných pre obecné a verejné knižnice vydaných v rokoch 1931-1935. Bratislava: Osvetový sväz pre Slovensko, 1937, s. 3
- ²PASÍAR, Štefan. Dejiny slovenských ľudových knižnic. Martin: Osveta, 1957, s. 188.
- ³Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB). Fond Mestských úrad Banská Bystrica 1923 – 1945 (ďalej MÚ BB), sign. XIV (1200), Soznam kníh v mestskej verejnej knižnici v Banskej Bystrici, ktoré boli na základe nariadenia ministerstva školstva a národnej osvetly č. 48.911/39 zo dňa 6. mája 1939 vyradené.

- Katalógové lístky kníh, ktoré sa nesmeli požičiavať boli označené červeným, alebo čiernym krížikom*
- 7ŠA BB, pobočka BB. Fond Miestny národný výbor v Banskej Bystrici 1945-1949 (1951), inv. č. 58, sign.VI 477-880/1945, revízia mestskej verejnej knižnice (1256); č. kart. 20. Úrad Okresného národného výboru v Banskej Bystrici.
- 8ŠYKORA, Jozef. Od mestskej verejnej ku Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici, 1976, s. 15. Rukopis. Archív Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, inv. č. A 984.
- 9ŠA BB, Fond MNV BB, inv. č. 2357.
- 10ŠYKORA, Jozef. Od mestskej verejnej ku Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici, 1976, s. 18. Rukopis. Archív Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, inv. č. A 984.
- 11ŠÁMAL, Petr. Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na pčátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih). Praha: Academia, 2009, s. 470-512; ONDRAŠOVIČOVÁ, Ivana. Cenzúra v českých a slovenských knižnicích v rokoch 1948 -1989. In: Knižnice a informácie. 1997, roč. 29, č. 2, s. 84 - 87.
- 12List Okresného národného výboru – odbor školstva a kultúry v Banskej Bystrici všetkým miestnym ľudovým knižniciam v okrese z 5. 10. 1964. Archív Metodiky Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. Metodické materiály KK Ban. Bystrica za roky 1964, 1965, č. 64.
- 13Zpráva o činnosti za rok 1965. Archív Metodiky Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. Krajská knižnica v Banskej Bystrici, s. 4, č. 33.
- 14Zvláštni fondy I. In: Čtenář. Roč. 42, č. 2 (1990), Mimořádná příloha čas. Čtenář, s. 1. Perstická, Dagmar. Ludvík Aškenazy a ti druzí: informace o ulčované a zamlčované literatuře. Brno: Státní vědecká knihovna, 1990, s. 103 - 104.
- 15Perstická, Dagmar. Ludvík Aškenazy a ti druzí: informace o ulčované a zamlčované literatuře. Brno: Státní vědecká knihovna, 1990, s. 103 - 104.
- 16Zvláštni fondy I. In: Čtenář. Roč. 42, č. 2 (1990), Mimořádná příloha čas. Čtenář, s. 1.
- 17List ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky z 23. 8. 1972. Archív Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. inv. č. A 247.

BANSKOBYSYTRICKÉ KINÁ V ČASE - ČAS V KINÁCH - 4. časť

7. MESTSKÝ BIOGRAF/BIOGRAF POD URPIŇOM/BIO POD URPIŇOM /"BIO ILLUSION"/ SKOLOSKÉ KINO/ KINO POD URPIŇOM/ POD URPIŇOM/ BIO HG POD URPIŇOM/ VEĽKÉ KINO/ KINO PRAHA (1919-1958) - 2. pokračovanie z minulého čísla

V marci 1948 sa stalo kino Pod Urpínom dejiskom celoslovenskej akcie Dni slovenského filmu, ktorú usporiadal slovenský sektor Čs. štátneho filmu pod záštitou Slovenského výboru. Päťdňový cyklus filmových ukážok čs., sovietskej, juhoslovenskej, poľskej a bulharskej kinematografie uviedol okresný inšpektor Ján Sloboda, na úvod vystúpil aj predseda MNV Ondrej Strieš a potom ústredný riaditeľ ČsSF v Prahe Ing. Lubomír Linhart, už spomínaný ako účastník SNP, ktorého zanedlho vymenovali za veľvyslanca v Rumunsku, aby ho nahradil Oldřich Macháček. Nechýbali zdravice sovietskeho vicekonzula a konzulov ďalších zúčastnených krajín. Pred každým premietaním odznali prednášky odborníkov.

Vo „Veľkom kine“ videli záujemcovia už aj v staršom veku mnoho filmov, z detstva však mnohým utkvil v pamäti nezabudnuteľný film Lassie sa vracia (1943) alebo Laurel a Hardy v cudzineckej légii (1939), ďalšie americké tituly Päť Sullivanov, Alibaba a 40 zbojníkov, Snehulienka a 7 trpaslíkov, ruská čiernobiela Popoluška, Bohatier Nikita, Kamený kvietok, O plačlivej princeznej, Šibal Váňa, Mladá garda, ale aj mnoho iných. Na Mikuláša sa hrali detské predstavenia po 3 koruny, deťom čítala rozprávky teta Hela a všetci dostávali balíček s keksami a cukríkmi „žabkami“. Tak to vyzeralo koncom 40. a začiatkom 50. rokov. Po roku 1948 sa americké filmy vytrácali, a to až do roku 1953, zostal len Chaplin a jeho Zlaté opojenie či Moderná doba. Napriek tomu bola návštevnosť vysoká, trebárs v roku 1952 vykazovalo kino za október 157% návštevnosť (oproti plánovanej), čo predstavovalo takmer o 10 tisíc divákov viac, než udával plán. Kino sa hojne navštevovalo aj v rámci školských predstavení, žiakom priblížili také filmy ako Zoja, Pád Berlína či Fričov Jánošík. Vstupenky neboli drahé a čím boli sedadlá bližšie k premietaciu plátnu, tým boli lacnejšie. Pravda, balkón a pod ním lôže boli pre deti nedostupné tak ako večerné predstavenia, čo občas kontrolovali aj učitelia.

Po zaznení gongu a stlmení svetiel sa premietali najprv farebné reklamné diapozitívy, nasledoval žurnál (tyždenník), za ktorým po krátkej prestávke, cez ktorú ešte vpúšťali oneskorencov, nasledoval hlavný film. Už ako v kine Praha boli nad plátnom tri svetelné „stĺpiky“, ktoré oznamovali začiatok filmu. Najprv svietil jeden, potom dva a napokon všetky. Nejednu Banskobystričan strávil v kine aj posledný deň v roku na silvestrovskom dvojprograme. Vo „Veľkom kine“ sa už predstavenia začínali o pol siedmej a o pol deviatej, v „Malom kine“ o ôsmej hodine, v sobotu a nedeľu aj popoludní o štvrté a detské predstavenia o druhej hodine. Kým do kina Hron sa naďalej vchádzalo od Urpína, do kina Praha akoby od mosta. Po II. svetovej vojne narychlo vybudovali provízorný mostík pre divákov práve namiesto mosta, zničeného ustupujúcimi Nemcami. Mnohí obyvatelia spájali návštevu tohto komplexu aj s parným kúpeľom, keďže v tom čase neboli domáce kúpeľne ani zďaleka samozrejmosťou. Neraz navštívili najprv kúpeľ, potom kino a ak prialo počasie, tak aj večernú tancovačku na Urpíne.

V tejto súvislosti pripomeňme inovované parametre kina, ako si ich zafixoval v pamäti Imrich Gosiorovský. Hľadisko na prízemí tvorilo 34 radov sedadiel po 9+9, teda s 18 drevenými sedadlami. Stredom viedla ulička a ďalšie dve v 11. a 12. rade. Celkom bolo v hľadisku k dispozícii 882 miest, pod balkónom bolo totiž ešte 11 lôží, každá so 6 miestami, s čalunenými kreslami a cenou vstupenky 20 Kčs. Ďalšie dva rady pod balkónom s 18 záhradnými stoličkami s poduškami sa predávali po 18 korún. Balkón mal v 6 radoch zhruba 186 miest, pričom z vestibulu šatní viedlo bokom schodište na balkón. Celé kino podľa Gosiorovského mohlo dosiahnuť kapacitu až cca 920 miest! Číslovanie: posledný rad mal č. 1, prvý č. 34. Ďalšie vstupné: 16, 14, 10, 8 a 6 Kčs. Na konci sály stálo malé pódium pod plátnom 1:1,37 (výška premietacej plochy k dĺžke), výška cca 5,5 m, šírka 8 m, po jeho bokoch sa vynímali slovenské motívy, v nadživotnej veľkosti namaľované postavy Maríny a Detvana od Martina Benku, ktoré tiež vzali skazu pri zániku kina. Pôvodné

rozmery premietacieho plátna z 20. rokov dosahovali 4,2x5,6 m. V objekte, stojacom na mieste dnešného parkoviska, nechýbala ani reštaurácia.

Zmena názvu kina Pod Urpínom, čo bola jeho ďalšia modifikácia, nastala po marci 1948 (k 1. 1. 1950 už uvádzaná Praha). Ešte predtým sa zmenilo susedné kino Hron na Partizán, pričom obe patrili pod Správu štátnych kín v Banskej Bystrici. V máji 1952 patrili už do siete štátnych kín, potom v prvej polovici 50. rokov do pôsobnosti a evidencie tzv. mestských kín KS ČsSF. To okrem iného znamenalo, že boli zapojené do socialistickej súťaže v návštevnosti a iných sledovaných a vyhodnocovaných ukazovateľoch. Po roku 1945 sa na ploche bývalého hostinca nachádzali dielne KS ČsSF, konkrétne kinotechnika, kde sa opravovali premietacie prístroje a kde kinotechnici aj bývali. No byt po hostinskom obýval predovšetkým známy bystrický „šuster“ Štefan Boháček, ktorého syn bol Gosiorovského spoločníkom na základnej škole. V roku 1954 sa v tomto kine a tiež v Partizáne, uskutočnili Dni slovenského filmu a v júni 1957 celoslovenský festival mládeže, zároveň aj vo Hviezde. Prevádzka kina sa najprv „pokusne“ skončila v septembri 1957, aby od októbra

pokračovalo až do konca roka. Jeho priestory sa teda využívali ešte v roku 1957, kedy s Hviezdou ako majetok Krajského filmového podniku v Banskej Bystrici prešlo kino pod správu MsNV. V prvých mesiacoch 1958 však už túto časť kúpeľného objektu asanovali vzhľadom na reguláciu rieky Hron, po ňom do roku 1965 postihol rovnaký osud aj vedľajšie kino Partizán. Technické zázemie tu vytvárali najmä premietacie prístroje, už v 20. rokoch išlo o značku Ernemann s jej modifikáciami Ernemann 4, neskôr Ernemann 7b (podľa Ing. Frniaka ňou nemecký výrobca chcel tromfnúť špičkovú holandskú značku Philips 7) a napokon ETA 8. Pokiaľ ide o osadenstvo, v období od 1. 10. 1921 –

Takto to vyzeralo v bezprostrednom okolí mestského kúpeľa - kina v r. 1956

30. 11. 1926 pracovali v kine nepretržite tieto zamestnanci:

Matej Lacko (strojník/premierač), Pavla Scheerová (predavačka vstupeniek/pokladníčka) a Elena Fiszélyová (predavačka vstupeniek/pokladníčka).

V druhej polovici 20. a začiatkom 30. rokov tvorili pracovný tím Matej Lacko (inak 35% invalid), Blanka Andrašovanová (výpomocná hudobníčka), Božena Chladná (predavačka vstupeniek/pokladníčka), Mária Koreňová (upratovačka), Ján Regál (uvádzač/výpomocný билетár), ktorý bol členom TJ Sokol s kompetenciou kontrolóra. Neskôr nastúpili ako uvádzači Ján a Karol Li-chnerovci, Irma Chladná do pokladne kina a Anton Rezáč ako účtovník. Pre ilustráciu, Lacko za druhý polrok 1926 inkasoval v súhrne 9 tisíc korún, pokladníčky mali mesačný plat na úrovni 650 korún a hudobný sprievod len za tri dni koncom októbra 1928 vyšiel majiteľov BPU na 1 256 korún... Šéfom premietáčov pred II. svetovou vojnou bol Zdeno Matejovský, v roku 1938 ako praktikant nastúpil Ondrej Plavec, tesne predtým aj jeho kamarát Jozef Viazanica, obaja z Radvane. Ďalší premietачi: Ján Hudec, Jozef Čulok, Ján Sedílek, Jozef Kliment (zo Seliec) či Pavol Mikula (1941, Radvan), pre ktorého ako tinedžera sa stalo kino Praha v júni 1957 odrazovým mostíkom k jeho dlhoročnej kariére, keď v začiatkoch robil garde ďalšiemu Radvančanovi Sedilkovi a tiež Čulokovi. Len rok predtým ho kamarát prepašoval do kina na mládeži neprístupný film Červený a čierny s Gérardom Philipom, čo bolo tiež po prvýkrát... Správcom kina bezprostredne po II. svetovej vojne bol Gustáv Paulíny, poverený kinokomisou NV, vedenou Dr. Fedorom Ormisom, inak predsedom krajského súdu v Banskej Bystrici. Ďalšími správcami, resp. vedúcimi boli Vojtech Benko (do 1952) a po ňom Anna Štaudingerová (ešte 1953), zariadeniami Peter Gál a Mydlo, ktorí mali na starosti dovoz a odvoz filmov, bufet obsluhovala Júlia Gráfiková i pani Mrizová, uvádzačkou bola Júlia Styková, neskôr ako pokladníčka pôsobila Matejovská.

Zamestnanci Klementa Anna Môcikovi

VÝBER Z PUBLIKÁCIE:
Ján Beňuška, Vladimír Bahýl: Banskobystrické kiná v čase, čas v premenách (OZ Za živa na amfiteátri, Banská Bystrica 2018)
s láskavým povolením autora

URPÍN - MIESTO PÚTÍ, ZÁBAV I ŠPORTU - MALÝ RAJ BYSTRICANOV

Pokračovanie zo strany 1.

Raz sme videli, že medzi odmeny vystavili aj ovenčeného maďarského býka s pozlátými rohmi, ktorého si ten, kto zvíťazil v streľbe, odviezol za zvuku trúb a bubnov takpovediac triumfálnym pochodom do mesta, sprevádzaný dlhým zástupom ostatných súťažiacich..." (Zvolenská stolica, s. 263).

Urpín sa stal ikonou Bystričanov už aj kvôli svojej blízkosti k mestu. Vypína sa nad ním len neďaleko hlavného námestia.

V 30. a 40. rokoch 20. storočia bol svojimi upravenými a osvetlenými serpentínami, vrátane osvetlenej kaplnky Kalvárie, pýchou mesta. Na umelej terase pred historickým kameňolomom, hrávala živá hudba a konávali sa tanečné zábavy. Medzi Urpínom a železničnou stanicou sa nachádzalo korzo (J. Baláž).

Po geologickej stránke tvoria kopec Urpín dva príkrovy tvorené usadeninami druhohorného mora, presunuté počas alpínskeho vrásnenia, asi pred 90 miliónmi rokov. Severozápadné svahy tvorí križňanský príkrov a juhozápadné svahy spolu s vrcholom zas markovský príkrov. Ich spoločným osbolením vznikli slienité vápence (krieda), ružové vápence so skamenelinami morských živočíchov (jura), či ostrohranne sa rozpadajúce dolomity (trias). Takže, žiadna (!) vyhasnutá sopka, ako radi niektorí Bystričania uvádzajú. Sopečné pohoria sú charakteristické inými horninami, ako napríklad andezitmi, čadičmi, ryolitmi, porfýrmi a pod. Tie sa v prípade Bystrice a jej okolia nachádzajú v oblasti Kremnických vrchov, nie v útrobách Urpínu.

Urpín (510 m n. m.) sa spája s tradíciou náboženských pútí už od roku 1663 (Jurkovič, s. 384;), lebo už sám o sebe evokuje pôvodnú jeruzalemskú križovú cestu s výstupom na Golgotu, podľa ktorej v 15. a 16. storočí začínali jezuiti v Európe budovať jej repliky, na ktorých veriaci, cez pôstne obdobie rozjímali o Pánovom utrpení, od Pilátovho domu po miesto ukrižovania (www.sk.wikipedia.org/wiki/križová_cesta).

Podľa Jurkoviča (s. 384; citovaný prípis predložený v mestskej rade 20. marca 1779 biskupovi Berchtoldovi) v rámci rekatolizácie dali jezuiti na hrebni Urpína postaviť honosnú kalváriu-Kaplnku Božieho hrobu už v roku 1663. Popis jej podoby však neuvádza.

Slovo Kalvária znamená miesto, či vršok ukrižovania Ježiša Krista v Jeruzaleme, resp. vyobrazenie tejto križovej cesty.

V roku 1689, podľa historických záznamov, prišli do mesta pátri z rehole Spoločnosti Ježišovej a pričínili sa o obrodu katolíckej viery. V tom čase Bystrická kalvária pozostávala možno len z križov a zastavení, ktoré sa nezachovali. Jej pôvodnú podobu teda nepoznáme. Nedochovali sa o nej ani žiadne písomné opisy. Predstava kalvárie, ktorú poznáme dnes sa začala rodiť v čase morovej epidémie, ktorá sa prehnala Slovenskom v rokoch 1710 a v druhej vlne v roku 1713 (kalvárske informačné tabule).

Bystricu sužovalo v minulosti niekoľko epidémií. Zväčša kosili životy hlava/nehlava a svoje obete si vyberali veľmi rýchlo. Jedna z epidémií (1679 a rok na to) v jej uliciach doslova "zúrila". Úmrtnosť bola tak vysoká, že uvoľnené mestské úrady nemali byť kým nanovo obsadené (Jurkovič, s. 388). Po jeho doznení postavili Bystričania na námestí oproti rezidencii morový stĺp, vysvätený r. 1681 (Jurkovič, tamtiež). Ten istý, ktorý tam stojí dodnes, hoci bol v minulosti raz padnutý (povalený kurucmi v čase Tökölyho povstania a znovu postavený v roku 1719) a raz z ideologických dôvodov (20. výročie SNP v roku 1964 spojené s návštevou N. S. Chruščova) presťahovaný do parčíka k Farskej bašte.

Avšak mor z rokov 1710 a 1713 Bystricu obišiel. Vyhlo sa jej akoby zázrakom, no historické záznamy dokladujú, že to nebol zázrak, ale prísne a neľútostné nariadenia, ktorými sa vtedy mesto riadilo. Autorom pokynov ako zložiť epidémiu, bol lekárnik Carl Otto Moller. Jeden z mnohých odporúčaní spočíval v prísnom zákaze vchádzania a vychádzania do a z mesta. Okrem toho boli zriadené tri epidemiologické strediská, do ktorých sa zhromažďovali podozriví z nákazy. Kým mor kosil celé Slovensko, Zvolenská župa a Banská Bystrica ostala pred ním ochránená. Opatrenia zavedené Carl Otto Mollerom, lekárom, lekárnikom, učiteľom, chemikom, podnikateľom a štvornásobným Banskobystrickým richtárom

v jednej osobe (R.Senček: BP 3/2012 s.2), prevzal mestský magistrát bez výhrad. Postupne v ďalších rokoch sa tieto šíрили aj do ostatných končín celého Uhorska a boli dokonca publikované. Za vypracovanie týchto veľmi úspešných opatrení, bol C.O. Moller nazývaný aj "Uhorským Hippokratom" (R. Senček v: Televízia HRONKA, relácia: Epidémie v minulosti <https://www.tvhronka.sk/relacie/dokumenty/epidemie-v-minulosti/>; tiež R.Senček: BP 4/2019 s.3).

Na veľký žiaľ Bystričanov, im však tieto zásadné a život zachraňujúce opatrenia, znemožnili veľmi obľúbené celodenné púte Križovej cesty na Španiu Dolinu. Preto sa chodili modliť za ochranu mesta na Urpín, k trom križom, ktoré dal postaviť páter Jozef Meyr v roku 1712 (stránky farnosti Banská Bystrica - Katedrála). Brvná na ich zhotovenie poskytol p. Delpini, šafár Striebornej (novej) Huty. (J. Baláž BP 3/2003 s. 1 a 10).

Po odoznení druhej (1713) morovej vlny sa Bystričania rozhodli z vďaky za prežitie postaviť na hrebni kopca Urpín kalváriu s kostolíkom - Kaplnkou Božieho hrobu so zvonovou vežičkou a malým nádvorím, ktorý ukončoval sedem križových zastavení (1. Ježiš sa modlí k Getsemanskej záhrade 2. Ježiš pred Annašom bitý 3. Ježiš pre Herodesom posmievaný 4. bičovanie Ježiša 5. korunovanie Ježiša trnám 6. Ecce homo 7. nesenie križa), rozmiestnených na chodníčku, vedúcom cez severozápadný svah kopca. Stavba bola ukončená v roku 1714. Každé zo siedmich zastavení malo svojho patróna (J. Baláž BP 3/2003 s. 1 a 10):

1. Martin Liebhart - šafár v medenom hámri
2. Jozef Saurwein - jezuita
3. Andrej Jakub Schmidt - šafár kremnickej komory
4. Mária Terézia Agner - správkynia Vindšachty v Banskej Štiavnici
5. Benedikt Lanzer - mestský senátor
6. František Pessovin - mešťan
7. Juraj Felner - komorský pisár

To bol zrod vzniku Kalvárskej hory Urpín ako ju poznáme dnes, (ôsme zastavenie bolo postavené dodatočne), podľa jezuitskeho spôsobu.

Tradičná, františkánska forma križovej cesty, mávala ale zastavenie štrnásť (1. Ježiš odsúdený na smrť 2. Ježiš berie križ na svoje plecia 3. Ježiš padá pod križom prvý krát 4. Ježiš sa stretá so svojou matkou 5. Šimon Cyrenejský pomáha Ježišovi niesť križ 6. Veronika podáva Ježišovi ručník 7. Ježiš padá druhý krát pod križom 8. Ježiš napomína plačúce ženy 9. Ježiš padá tretí krát pod križom 10. Ježišovi zliekajú šaty 11. Ježiša približujú na križ 12. Ježiš zomiera na križi 13. Ježiša skladajú z križa a 14. Ježiša pochovávajú).

Postavenie vrcholového kostolíka inicioval taliansky obchodník Ján Markir a investoval do jeho stavby 50 rýnskych zlatých. Mesto prispelo na stavbu tehliami v počte 2000 kusov (www.katedralabb.sk/kalvaria.html) a o materiál na pokrytie strechy kaplnky sa postarala Banská komora, ktorej výdavky boli preplatené z kalvárskej pokladnice (J. Baláž BP 3/2003 s. 1 a 10). Celkové náklady činili 365 zlatých. Dozor nad stavbou bol pridelený Jakubovi Erasimovi (J. Baláž BP 3/2003 s. 1 a 10).

Kaplnka bola slávnostne odovzdaná verejnosti na slávnostnej procesii 14. 9. 1713 v nedeľu pred sviatkom Povýšenia sv. Križa (J. Burkovský BP 1/2005 s.6).

Súčasťou areálu bola aj stromová aleja. Vysádzať sa začala v roku 1722 a tvorili ju lipy. Krátko na to pri požiari vyhorela. Nová začala byť vysádzaná od roku 1731. V súčasnosti sú stromy staré 250 - 300 rokov. Tvorí ju 42 líp veľkolistých, 9 pagašťanov konských a 1 javor poľný. Výška i šírka koruny mnohých dosahuje 20 metrov. Dnes sú v spolupráci so Štátnou ochranou prírody SR - Správa CHKO Poľana ošetrované podľa programu zachrany chránených stromov. Súčasne sa vypracovalo opatrenie o výsadbe novej budúcej aleje, ktorá postupne nahradí vymierajúcu. Tiež sa sleduje zdravotný stav okolitých drevín, prípadne sa koná ich výrub, ako ochrana proti chorobám, ktoré by mohli historickú chránenú aleju ohroziť (stránky farnosti Banská Bystrica - Katedrála). Aleja bola vyhlásená za chránenú prírodnú pamiatku v r. 1983 a neskôr bola preradená (Dana Kubišová) do kategórie "chránené stromy".

Anna Havlíčková

Pokračovanie v ďalšom čísle

Nádvorie kalvárie

Interiér kaplnky mBožieho hrobu

Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov

Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici

Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici je jednou z inštitúcií, ktorá poskytuje vysokoškolské vzdelávanie a priestor pre vedu a výskum v oblasti prírodných vied, matematiky a informatiky. Patrí medzi školy, ktoré sú dlhoročnými partnermi vedeckých a vzdelávacích inštitúcií doma aj v zahraničí. Svojou spolupracou a súčinnosťou prispieva k rozvoju vedy a vzdelanosti. Tradície vzdelávania na našej fakulte vychádzajú z vyše päťdesiatročného vysokoškolského učiteľského vzdelávania v Banskej Bystrici. Jeho začiatky sa odvíjajú od roku 1954. Od roku 1995 sa popri učiteľských študijných programoch začali uskutočňovať aj neučiteľské študijné programy v oblasti prírodovedného vzdelávania, matematiky, informatiky a techniky. V súčasnosti fakulta ponúka široké spektrum študijných programov vo všetkých troch stupňoch vysokoškolského vzdelávania. Prepojenie vzdelávania a vedeckovýskumnej činnosti je nespochybniteľné. Výsledky vedeckej práce sú základom širokej akceptácie fakulty v národnom aj medzinárodnom prostredí. Každý akademický rok sa vždy začína opieraním sa o súčasnosť, víziou zvyšovania sa kvality a rozvoja fakulty a vytýčením si nových perspektívnych úloh a zámerov. Pri uvedení si blízkej väzby medzi prípravou kvalitných absolventov a kvalitou prostredia našej fakulty kladíme veľký dôraz na kvalifikačný rast učiteľov, na proces akreditácie existujúcich a nových študijných programov, ako aj na hodnotenia tvorivej činnosti.

Katedra geografie a geológie ako garant novej rubriky

Katedra geografie bola založená v r. 1954 na Vyššej pedagogickej škole. Zameriavala sa na prípravu a výchovu kvalifikovaných učiteľov. V rokoch 1964-1992 sa stala súčasťou Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici a od r. 1992 patrila Katedra geografie k Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela. Od r. 1995 je čo do počtu zamestnancov i študentov ťažiskovým pracoviskom Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela. Jej prioritou je výučba, veda a výskum v geografii, neskôr sa jej pole pôsobnosti rozšírilo o geológiu, krajinnú ekológiu a geoinformačné technológie.

Pedagogickí a vedecko-výskumní pracovníci katedry pripravujú kvalifikovaných odborníkov v študijných programoch Učiteľstvo geografie v kombinácii a Geopotenciál regiónov.

Študenti sú počas svojho štúdia vedení pedagogickými pracovníkmi k samostatnej odbornej práci s literatúrou, archívnymi materiálmi, ma-

Fakulta spolu s univerzitou naplňa svoje poslanie, vytvára podmienky a ponúka formy dialógov rešpektujúcich slobodu myslenia, samostatnosť, tvorivosť, konštruktívnu kritiku, transparentnosť, objektívnosť a demokraciu. Za nesmierne dôležitý považuje fakulta dialóg medzi pedagógom a študentom, nielen v rovine odbornej, ale aj v rovine vzájomnej ľudskej symbiózy. Jeho cieľom je predovšetkým dobre pripravený a plne uplatniteľný absolvent so širokým spektrom kompetencií. Fakulta považuje vzdelanosť za jeden zo základných atribútov rozvoja spoločnosti a budovania národnostných hodnôt, neriadi sa však víziou kvantity, ale svoje vynaložené úsilie vkladá do kvality.

S charakteristikou fakulty a uvedením jej vízií veľmi úzko súvisí potenciál fakulty prezentovať svoje výsledky medzi odbornou komunitou a širokou verejnosťou. Propagácia fakulty je proces, ktorý je realizovaný jej zamestnancami a jej študentami. Fakulta zaznamenáva za posledné roky priaznivú spätnú väzbu z aktivít spojených s jej propagáciou. Veľmi aktívni sú v tomto smere naši študenti, a preto ma ako dekanu fakulty, nesmierne teší aktivita Katedry geografie a geológie, ktorá iniciovala vznik rubriky „Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov KGaG FPV UMB v Banskej Bystrici“. Prajem periodiku Permon naďalej zaniatených čitateľov, a verím, že nová rubrika z dielne kolegov a študentov z Katedry geografie a geológie FPV UMB prispeje k rozšíreniu vedomostného obzoru jeho čitateľov.

doc. RNDr. Jarmila Kmeťová, PhD.
dekanka FPV UMB

povými dielami a k práci v teréne. Svoje vedomosti a zručnosti prezentujú okrem záverečných, teda bakalárskych, diplomových a dizertačných prác aj v podobe množstva seminárnych a ročníkových заданий. Mnohé z nich majú už prvky vedeckej práce, preto sme sa rozhodli tie najzaujímavejšie priblížiť verejnosti.

O ich šikovnosti svedčia i viaceré úspechy v rôznych súťažiach, naposledy sa umiestnili na prvých miestach v súťaži „Ako pomohli eurofondy môjmu regiónu a mestu“, ktorú každoročne vyhlasuje Úrad vlády SR.

Uvedomujeme si, že mnohé témy už boli spracované a prezentované na stránkach časopisu, ale v tejto súvislosti si dovoľujeme poznamenať, že prínos prác študentov bude spočívať v ich novom, modernejšom pohľade na problematiku.

Ďalším pozitívom publikovania študentských prác je ich motivácia k výskumom nielen Banskej Bystrice, ale aj regiónov, z ktorých pochádzajú. Práce tak neostanú v archíve katedry, ale sú predkladané verejnosti.

PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.
vedúca Katedry geografie a geológie FPV UMB

Nová rubrika

Cieľom pripravovanej pravidelnej rubriky *Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici* je prezentovať širokej laickej i odbornej verejnosti práce študentov Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici z Katedry geografie a geológie prostredníctvom populárno-náučného periodika Permon. V každom čísle budú v rámci rubriky publikované dve študentské práce s celkovou dotáciou v rozsahu dvojstránky časopisu. Účelom je propagovať medzi verejnosťou študijné výsledky a zručnosti absolventov prostredníctvom ich skrátených ročníkových prác.

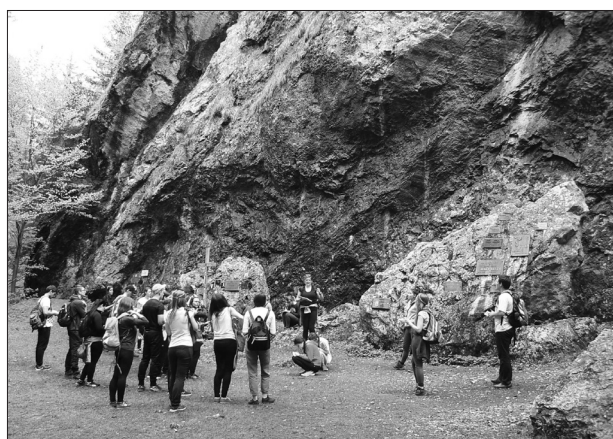
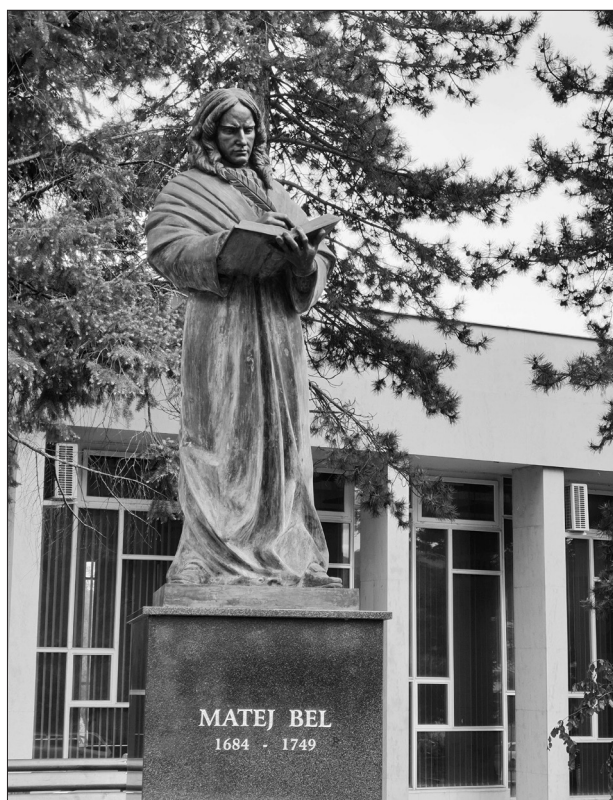
Záštitu nad projektom prezentácie Fakulty prírodných vied UMB v B. Bystrici v periodiku Permon prevzala dekanka fakulty prírodných vied doc. RNDr. Jarmila Kmeťová, PhD. prostredníctvom pravidelnej rubriky, za čo jej touto cestou ďakujeme. Hlavným odborným garantom publikovaných príspevkov je doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD. z Katedry geografie a geológie FPV UMB v spolupráci so spolugarantkou PaedDr. Bohuslavou Gregorovou, PhD., vedúcou Katedry geografie a geológie FPV UMB.

Do tejto spolupráce s novým šéfredaktorom Permonu PhDr., RNDr. Richardom R. Senčekom, PhD. vstupujeme spolu s Dr. B. Gregorovou aj ako noví členovia redakčnej rady časopisu.

V rubrike *Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici* budú publikované skrátené verzie ročníkových prác študentov katedry, ktoré budú mať spoločné zameranie obsiahnuté v názve rubriky a tematicky budú orientované na problematiku fyzickej geografie, socioekonomickej geografie, historickej geografie a parciálne aj na históriu, spoločensko-kultúrne zaujímavosti a príbuzné témy. Okrem jednodoborových študentov geografie a geológie pôjde o študentov učiteľskej kombinácie geografie s biológiou, históriou, jazykom, matematikou, telesnou výchovou a pedagogikou.

Veríme, že naša práca na zostavovaní a publikovaní rubriky prispeje nielen k propagácii študentov a štúdiu na Fakulte prírodných vied, ale že sa stane pre Vás, čitateľov časopisu Permon, zaujímavou, vyhľadávanou a diskutovanou. Touto formou chceme prispieť k podpore i propagácii práce mladých začínajúcich a predpokladáme, že aj budúcich odborníkov slovenskej vedy a výskumu v našom regióne.

doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.
Katedra geografie a geológie FPV UMB

ZAÚJÍMAVOSTI BANSKEJ BYSTRICE A OKOLIAO ČAMI ŠTUDENTOV

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

BYSTRICKÝ PERMON 2021-02

SKROMNÁ POPOLUŠKA MEDZI HISTORICKÝMI DOMAMI BANSKEJ BYSTRICE

neskorogotický renesančný dvojtraktový dom priechodového typu na Dolnej č. 13

Mäsiarstvo „U Palinayov“ si pamätajú snáď všetci starí Banskobystričania. V centre mesta na Malinovského ulici, dnes Dolnej ulici č. 13. V roku 1961 podľa dobrého zvyku a zákona predajňu mäsa, ktorá tam bola od roku 1886 ako aj celú budovu s dvorným traktom, ktorý slúžil na spracovanie mäsa a výrobu mäsových výrobkov (maďarskú salámu, ktorú tam vyrábali vyvážali do Budapešti) znárodnili.

Po znárodnení predajňa v prednej časti domu fungovala ďalej. Dielne a výrobnia v zadnom trakte boli využívané Zvolenským mäsiarstvom š. p. Zvolen. Neskôr Zvolenský mäsiarstvo časť priestorov dvorného traktu upravil na bývanie pre svojich zamestnancov. Byty neskôr prevzal Bytový podnik mesta Banská Bystrica a do týchto bytov nasťahoval svojich nájomníkov. Netreba zdôrazňovať, že reštitúcia nebola len nehnuteľnosť ale aj osadenstvo nájomníkov. Človeku by sa zdalo, že filozofia Palinayovcov – vrátili nám po 30 rokoch dom, síce v dezolátnom stave, ale je môj, tak si ho dám do poriadku a budem ho užívať - je v podstate logická a správna, ale nebolo to tak. Magické číslo 13 úradovalo ďalej... Nastalo ťažké obdobie pre vlastníkov, ktorí sa 24 rokov po odovzdaní báli vstúpiť do vlastného majetku, za ktorý mali hmotnú zodpovednosť, platili dane a, samozrejme, sa cítili ukrivdené.

Starobylé domy zámožných mešťanov, postavené na gotických základoch, patria medzi najhodnotnejšie renesančné budovy na Slovensku. Keďže sa jedná o jedinečnú historicky cennú kultúrnu pamiatku, o ktorej sa len málo vie a málo hovorí, chceli by sme vám stručne priblížiť celú históriu Dolnej ulice, domu č. 13 a jeho majiteľov od roku 1513 (od kedy sú zachované v archíve prvé listinné zmienky).

Dolnú ulicu budovali občania mesta Banská Bystrica od 14. storočia. Je najdlhšia zachovaná, najstaršia i najstrmšia ulica schádzajúca z dolnej časti banskobystrického námestia (Ringu) smerom na juhozápad dole k mostu cez potok Bystrica. Počas historického vývoja mala viac názvov. Najprv po nemecky Untere gasse, po maďarsky Alsó utza, neskôr ju volali Spital gasse - Špitálska, pretože na jej konci stál už v 13. storočí Špitál sv. Alžbety pre práceneschopných baníkov. Po špitálskom moste prichádzali do mesta hostia, vozy na trh cez Dolnú - Kremnickú bránu a opačne i odsúdení na popravu na Šibeničný vršok (Galgenberg) nad dnešným nákupným centrom. Dolná ulica sa tiež podľa tradície spája so zvolením sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena za uhorského kráľa. Stalo sa tak na uhorskom sneme v r. 1620. Sám Gabriel Bethlen sa toho času nachádzal v Banskej Bystrici. Mala tiež názov Kossuth Lajos, potom opäť Dolná. Po 2. svetovej vojne dlho Malinovského ulica na počesť maršála R. J. Malinovského, pretože pod jeho vedením po nej

vstúpili v kvetnej nedeli roku 1945 osloboditeľské vojská 2. ukrajinského frontu spolu s rumunskou armádou. Dnes je Dolná Dolnou a na jej pešej zóne je príjemne, domy stoja tak ako predtým a z pôvodných majiteľov zostalo málo.

Výnimočné postavenie domu č. 13 je v skutočnosti, že ide o (pôvodne prízemný) neskorogotický dvojtraktový cirkulárny meštiansky dom s tromi oknami do ulice, aké si stavali prví nemeckí osadníci.

Ich domy sa nachádzali na svahu zvažujúcom sa od hradu na západ. Zvyklosti starých zahraničných nemeckých miest tej doby hovorili, že domy mali do ulice len tri okná. Obyvateľov cirkulárnych domov považujeme za pôvodných obyvateľov, zakladateľov mesta, užívateľov všetkých práv a výsad tejto „civitas“, ale súčasne aj za nositeľov všetkých bremien. Spomedzi seba si volili richtára, členov magistrátu a ako osobitný orgán rozhodujú v takých veciach, ktoré sa týkajú predovšetkým ich samých. O čom svedčí aj skutočnosť, že najstarším známym majiteľom domu Dolná č. 13 bol opaskár Melichar Gurtler, o ktorom sa v archívnych záznamoch zachovali štyri zmienky – všetky z roku 1513. V nich Melichar Gurtler figuruje ako senátor a zástupca richtára. Aj keď sa dom nachádzal za hradbami starého mesta, je výnimočný tým, že sa ide o murovanú nehnuteľnosť (pretože v tej dobe boli v meste domy drevené, viď. mapa mesta z roku 1587), ktorá dostala od richtára mesta výsadu, pretože so vzrastajúcim počtom urodzených a bohatých osadníkov bolo potrebné rozšíriť aj okruh nositeľov mestských výsad. Najmä ak si títo nedokázali obstaráť cirkulárne

domy či parcely v centre mesta. Tak sa niektoré domy Lazovej ulice a Dolnej ulice (spolu 5 domov) včlenili do kruhu cirkulárnych domov (Ringhaus) a získali aj ich prirodzené výsady. Domy boli ešte aj v 15. storočí z väčšej časti postavené z dreva. Len tak môžeme pochopiť, že o niekoľkých, nie drevených stavbách, spomínaných v dobových dokumentoch tieto s výraznou empatiou zdôrazňujú, že sú murované.

MAJITELIA DOMU

Predajňa mäsa - Rudolf Perczian r. 1886

Súčasný stav

Ján Palinay II. 1883-1979 s manželkou

Ján Palinay III. 1913-1994

Ako sme uviedli v predchádzajúcom texte, najstarším známym majiteľom dnešného domu Dolná č. 13 bol opaskár Melichar Gurtler, o ktorom sa v archívnych záznamoch zachovali štyri zmienky – všetky z roku 1513. V nich Melichar Gurtler figuruje ako senátor a zástupca richtára. Zomrel pred rokom 1523, a podľa daňových registrov z rokov 1523-1526 je už ako majiteľka domu uvedená vdova po Melicharovi Gurtlerovi.

V roku 1529 sa vlastníkom domu stal zámočník Gregor Schlosser. V prvej polovici 60. rokov 16. storočia vlastnil dom Leonard Košicki. V roku 1567 sa jeho novým majiteľom stal sedlár Marek Tischbier, ktorý sa po dvoch rokoch presťahoval do susedného domu č. 15. Po Marekovi Tischbierovi

dom od roku 1570 vlastnil Krištof Khor. Od roku 1578 bol dom majetkom strihača súkna Andreja Scherera, jeho syna. Pri požiari 15. apríla 1605 počas stavovského povstania Štefana Bočkaya dom prvý krát vyhorel.

V roku 1604 alebo 1605 sa majiteľom domu stal murár Anton di Delety, ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval začiatkom 90. rokov 16. storočia z Talianska. V roku 1620 zdedil dom jeho syn Matej di Delety, ktorý bol holičom. O dve desaťročia neskôr (v rokoch 1647-1651) vlastnil dom Matejov syn Anton di Delety II. V roku 1652 sa jeho novým majiteľom stal zlatník Alexander Krandy. Z jeho produkcie poznáme kalich z roku 1673, ktorý sa nachádza v majetku banskobystrickej ev. cirkvi a tiež časť z Ipoliho zbierky. Začiatkom 70. rokov už bol vlastníkom domu Andrej Puchon, ktorý bol senátorom mesta a banským ťažiarom. V 90. rokoch 17. storočia vlastnil bane v Banskej Štiavnici a Ľubietovej. V roku 1705 sa stal majiteľom domu Tomáš Kogler, ktorý bol podomovým obchodníkom. V roku 1730 sa stal majiteľom domu Matej Prosnak. V rokoch 1747 – 1759 je ako majiteľ domu uvedený krajčír Pavol Tornay. Pri najväčšom požiari mesta 3. - 4. augusta v r. 1761 vyhorel po druhýkrát aj tento dom. V nasledujúcom roku alebo v roku 1763 dom od dedičov Pavla Tornaya kúpil šuster Magnus Kinstrom, ktorý podľa mena pravdepodobne pochádzal zo Švédska. Po roku 1787 sa stal majiteľom domu Matej Quazy, ktorý ho vlastnil viac ako 40 rokov. Od vdovy Quazyovej ho pred rokom 1837 kúpil Samuel Eisert II. V rokoch 1856-1857 vlastnil dom Samuelov syn obchodník Anton Eisert, ktorý tu prevádzkoval obchod so zmiešaným tovarom.

Po roku 1886 sa majiteľom domu stal Ján Samuel Percian, ktorý mal na prízemí zriadenú predajňu mäsa. V mestských registroch z roku 1920 sú ako majitelia domu uvedení dedičia Jána Samuela Perciana. 23. júla 1921 nadobudol dom z titulu kúpy ¼ domu Ján Palinay (1883-1979) mäsiar a udenár s manželkou Elenou Palinayovou rodenou Blaško. Ďalšie ¾ nehnuteľnosti boli zaplatené 23. januára 1925. Neskôr mäsiarske remeslo prevzal jeho syn Ján Palinay (1913 - 1994). Dom bol znárodnený 30. decembra 1961 – dovtedy starostlivo udržiavaný, zachovalý, prešiel do vlastníctva česko-slovenského štátu – do správy Zvolenského mäsopriemyslu n. p. Zvolen. Pôvodní majitelia sa z domu vysťahovali. Po 30 rokoch dňa 27. júna 1991 bol dom vrátený v reštitúcii pôvodným majiteľom v dezolátnom stave aj s nájomníkmi, ktorí mali pridelené bývanie v centre mesta od predchádzajúcich prevádzkovateľov s cieľom ich resocializácie a následného zaradenia sa do majoritnej spoločnosti.

Keď na tlak nariadení Európskej únie štát vyriešil nájomníkov zadnej časti domu zabezpečením náhradného bývania k 31. augusta 2015, po 24 rokoch od reštitúcie mohli dedičia Jána Palinaya slobodne, bez obmedzení a nevraživosti nechcených nájomníkov vstúpiť do priestorov domu a začať záchranu nehnuteľnosti.

Námetov bolo viac. Na rekonštrukciu bolo vypracovaných niekoľko projektov: statické zabezpečenie ostatku dvorného traktu a jeho obnova, prestavba strechy meštianskeho domu zapísaného v UZKP pod. č. 2358, obnova fasády neskorogotického meštianskeho domu zo začiatku 16. storočia, obnova dvorného traktu neskorogotického meštianskeho

domu zo začiatku 16. storočia so zameraním na zriadenie múzea bábok zo zbierky majstra Antona Anderleho..., ale čas pracoval proti projektom a všetky boli z úrovne Ministerstva kultúry SR v Bratislave zamietnuté.

Napriek všetkým problémom sa majitelia nevzdávali a robili čo mohli. V priebehu mesiacov máj – jún 2008 prebehli reštaurátorské práce fasády domu, ktoré realizoval kolektív reštaurátorov Bezúch Dušan, Rendek Ľubomír a Škvarka Ján pod dohľadom Pamiatkového úradu mesta Banská Bystrica.

Predmetom reštaurátorských a rekonštrukčných prác bola štuková, keramická výzdoba a štukové omietky čelnej fasády meštianskeho domu, z obdobia klasicistickej stavebnej etapy. Sondážny prieskum, zameraný na potvrdenie primárnej farebnosti klasicistickej etapy odhalil jednotnú farebnosť plochy, aj ozdobných prvkov tmavo okrovej farby (príbuzná farebná škála – siena pálená). Hĺbkový sondážny prieskum potvrdil primárnu renesančnú omietku (výzdobu – sgrafito šedo bielej farebnosti) z renesančnej stavebnej etapy okolo roku 1506, ktorá sa v značnej miere zachovala v 1. nadzemnom podlaží v pravom nároží a v prízemnej časti po oboch stranách vstupného portálu do podbránia.

Tiež bola opravená časť podbránia, prvého a druhého podlažia. Z dvorného traktu bolo odvezených niekoľko nákladných áut odpadkov. Bola zrekonštruovaná predajňa, no nebol to už predaj mäsa a mäsových výrobkov ale bola orientovaná na výroby z rýb, ktorú pod názvom Morské špeciality niekoľko rokov prevádzkoval syn Jána Palinaya. V priestore podbránia bola uskutočnená rekonštrukcia pivnice kde bolo zriadené café. Po niekoľkých rokoch prevádzky bolo zavreté z dôvodu nerentabilnej prevádzky.

Aká je situácia dnes. Majitelia sa nevzdávajú a snažia sa poradiť si sami. Ako sa im to podarí záleží aj na prístupe, pracovitosti a húževnatosti už piatej generácie rodiny Palinayovcov, ktorí oslávia 23. júla 2021 – 100 rokov vlastníctva nehnuteľnosti. Sú to majitelia – telom a dušou starí Bystričania, ktorí najdlhšie v celej 515 ročnej histórii domu vlastní túto nehnuteľnosť ako správcovia rodinného dedičstva mestotvornej historickej kultúrnej pamiatky, ktorú sme vám predstavili.

Milan Hudec

Použitý podklady a literatúra:

Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, Emil Jurkovič, Banská Bystrica, Pribicer 2005

Domy starej Banskej Bystrice, Ján Baláž, ISBN 978-80-8141-095-6, vydal: Dali-BB, s. r. o., prevádzka Jilemnického 7,

974 04 Banská Bystrica

Spravodaj krajského strediska pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v B. Bystrici č. 12 z roku 1969

Realizácia reštaurátorských a rekonštrukčných prác Meštiansky dom Dolná 13, Dušan Bezúch, Ľubomír Rendek, Ján Škvarka, máj - jún 2008 BB Žurnál História Bystrice II. časť, Dolná ulica zo dňa 29. 3. 2007

Internet: banskobystriční mäsiari

<https://sk.wikipedia.org/w/index.php?title=Pavol Walluch & oldid=4439438>

Súkromné materiály majiteľov Dolná 13

Aj takto sa odkrývala história domu

Detaily domu sa ukázali v plnej kráse

JOZEF MOKOŠ A BANSKÁ BYSTRICA

„V tej chvíli, keď sa obzerám dozadu, mám pred sebou sľubnú minulosť. Vtedy, v tých starožitných časoch, som bol ešte nesmrteľný, pretože som ani netušil, ako ten čas beží. Človek sa niekoľkokrát s niekým vyspí, zrazu má na chrbte sedemdesiatku a môže si dopriať už len kávu bez kofeínu, celozrnný chlieb bez ovarového kolena, pivo bez alkoholu a ženy bez všetkého.

Nuž boli časy boli, ale sa minuli po maličkých chvíli...Dnes mi už málokto uverí, že kedysi sa knihy nekrstili, ale čítali. Vtedy ešte nebolo všetko na webe, ale na VB.

V bystrických krčmách, kým ešte hromadne nekonvertovali na americké puby, som sa stretával s básnikom Mikulášom Kováčom. Najčastejšie to bolo v Smažienke, v ktorej abstinenti pili pivo s výčtkami a alkoholicy s borovičkou.

V jedno neuveriteľné zázračné ráno vyšlo slnko a moja knižka Praskanie krvi. Od radosti som vyskočil z kože a letel do Smažienky za Kováčom. Keď som už stál pred dvermi, tak hlasito mi búchalo srdce, že by mi Smažienku otvorili, aj keby mali celozávodnú dovolenku (až neskôr mi môj kardiológ povedal, že mi to srdce nebúchalo preto, že som bol vzrušený a šťastný, ale preto, že som mal srdcovú arytmiu). Okrem toho ma od mávania boleli ruky, najmä pravá, v ktorej som po celý čas krčovito držal aktovku so šiestimi autorskými výtlačkami Praskania krvi.“ 1

Takto humorne, poeticky, metaforicky spomína básnik, dramatik, herec, dramaturg, divadelník a umelecký pedagóg doc. Jozef Mokoš, ktorý bude mať 11. marca 80 rokov a temer 20 rokov žil a tvoril v našom meste. Úvodný text som vybrala na ukážku z rukopisu Smažienka, ktorý okrem iných jeho rukopisov, máme v zbierkovom fonde ŠVK – Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici. Knižný debut s magickým tajomným názvom Praskanie krvi vydalo Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici v roku 1962. Literárna kritika ju charakterizovala ako „sviežu poéziu“, zobrazenie pocitov mladých ľudí, lásky, vzrušujúce videnie sveta vyslovené citovo a neraz aj vtipne.

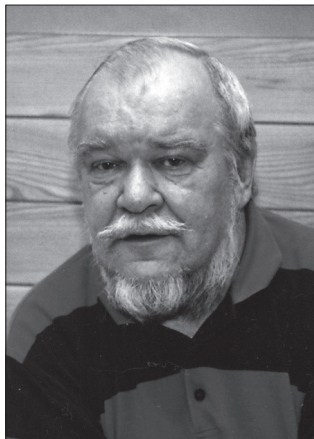
Jaroslava Čajková uvádza: „Básnická skladba Jozefa Mokoša Praskanie krvi predstavovala istý výbuch spontánneho citu i erotiky a najmä vďaka tomu si krátko po vyjení našla svojich interpretov. Hneď na IX. Hviezdoslavovom Kubíne v roku 1963 sa predstavil s čerstvou Mokošovou básňou Pavol Katona z Banskej Bystrice a patril medzi šesť ocenených recitátorov.“²

Jozef Mokoš prvé básne napísal ako študent a jeho literárny talent sa prejavil aj v texte na maturitnom oznámení svojej triedy ružomberského gymnázia, kde napísal takéto verše (r. 1958):

„Do života / Vyjdeme zo školského dvora. / My, obrázky výchovného aparátu. / Čakáme príchod nového profesora, / čo nedá nám možnosť reparátu / a bude drsný možno k nám / - najlepší učiteľ - náš život sám.“³

Po maturite Jozef Mokoš študoval na Divadelnej fakulte Akadémie múzických umení v Prahe, pretože na bratislavskú VŠMU nebol prijatý pre veľký počet uchádzačov. Do Banskej Bystrice prišiel vďaka básnikovi a dramaturgovi Krajského bábkového divadla v BB (ďalej KBD) Mikulášovi Kováčovi. Po prečítaní jeho zbierky básní Zem pod nohami a jeho osobnej návšteve v Prahe sa aj jeho zem „zachvela“ – a bolo rozhodnuté, kde odštartuje svoju hereckú kariéru.

Začínal postavou Kráľa v hre Bedřicha Svatoňa Staronová komédia (1961), pokračoval postavou Kazisveta v hre Oldřicha Augusta Kazisvet pán Cassisietti (1962), stvárnil Mesiac v hre Márie Kannovej Zakliaty káčer (1963) alebo Predavača v hre Niny Gernetovej Aladinova čarovná lampa (1966). Za vynikajúce stvárnenie postavy Čepela v hre Jevgenija Speranského Krása nevidaná bol odmenený Cenou za herecký výkon na Festivale sovietskej dramatickej tvorby (1974). Možno vtedy vyslovil, z dnešného pohľadu, nadčasové slová: „...nazdávam sa, na rozdiel od mnohých, že herec tvorí chrbticu divadla. Divadlo môže teoreticky jestvovať bez direktora, kancelárii, náboru, dramaturgie, režiséra, výtvarníka, i autora hudby, ba dokonca aj bez textu. Ale bez herca a bez diváka existovať nemôže.“⁴

Jozef Mokoš v civile a v úlohe kráľa

Jozef Mokoš – aj keď do roku 1969 bol v oficiálnych dokumentoch vedený ako herec, jeho básnický a dramatický talent ovplyvňoval výsledok vtedajších inscenácií. Podieľal sa na prekladoch a úprave hier, napr. Hrdina jednej noci (Milan Pavlík), Krása nevidaná (Jevgenij Speranský), Hašterica (Marianna Grznárová), Tigrík Petřík (Hana Januszewska), Tajomný Hippopotamus (Volf Lifšic a Irina Kičanovová), Koníček Hrbáčik (Pavel Jeršov), Kráľ jeleň (Carlo Gozzi), Hra (Alexandra Davidescu) a iné. Mokošove prebásnenie hry Mileny Markovej Diablov most uznala divadelná kritika ako výrazne lepšie text ako bol český originál (premiéra v KBD 1966). Jozef Mokoš dokonca hral a hovoril za postavu Prievozníka (bábkou vodil Karol Zaremba). Herec Ján Kožuch bol textom hry tak fascinovaný, že inicioval Diablov most na jeho opätovné zaradenie do repertoáru Bábkového divadla na Rázcestí (BDnR, 1987) a ako hosť ho režíroval. Aj po rokoch cíti zimomriavky pri interpretácii textu Prievozníka: „Môj život smrdí / ako zmoknutá srst. / Bieda sa drží ľudí, / máme voláš: pusť! / Lenku iný život čaká. / Nedám ju za chudáka, / čo ako ja chodí v blate / a nosí, ako železo hrdzu, / na chrbáte núdzu. / To radšej čert nech mi je zaťom. / Keď bude zvoníť zlatom, / keď bude bohatý, / nech si ju odvedie / sám z pekla rohatý.“⁵

Jozef Mokoš presadzoval novú filozofiu a prístup k detskému divákovi, ktorý bol odlišný od vtedajších názorov, že divadlo má slúžiť ako výchovný prostriedok detí a predstavenie má byť poučné-didaktické: „Každé naozaj kvalitné predstavenie dokáže uspokojiť aj dospelého diváka.

Ak totiž vylúčime niektoré témy a problémy, ak sa vzdáme prílišnej drsnosti a ak nebudeme zbytočne akcentovať tragické motívy, myslím, že s deťmi možno hovoriť o všetkom. A s plnou vážnosťou. Dieťa totiž veľmi presne vycíti, kedy ho chápu ako rovnocenného partnera, chce sa zúčastňovať na hľadaní, chce dôstojne spolupracovať. Ak sa mu prihovráame zhovievavo mavnávim tónom, ubíjame v ňom jeho prirodzenú chuť hľadať a nachádzať.“⁶

V novom umeleckom duchu sa už v roku 1963 nieslo pantomimické pásmo Predstavy, ktorého názov bol podľa rovnomennej Mokošovej básne. Prirodzene Jozef Mokoš bol autorom libreta a piesní spolu so Štefanom Šmihlom. Anton Vaculík sa v hre predstavil ako nezabudnuteľný Mím (všetci boli absolventi Divadelnej fakulty Akadémie múzických umení v Prahe).

Hra Jiřího Jaroša Gašparkov zázračný mlynček alebo Čary a silu hlupáka premôže hlava chytráka v roku 1965 bola režijným debutom Jozefa Mokoša v spolupráci s Karolom Zarembom. Hra vyvolala rozruch v bábkarských kruhoch, že celú inscenáciu a Gašparka obvykle hrávaného s marionetami, či maňuškami „debábkoval“ (režisér J. Mokoš tvrdil, že divadlo môže byť bábkové aj bez jedinej bábk). Postavu Gašparka zvládla perfektne komediálna herečka Oľga Zarembová, v úlohe Čerta zažiaril Anton Vaculík. Pár veršov na ukážku: „Gašparko už zasa žije / lebo také komédie / v ktorých nehrá Gašparko, sú jak náboj bez pušky, / bez oškvarkov halušky.“⁷

Od roku 1969 bol Jozef Mokoš na poste dramaturga. Naplno rozvinul výber textov a režisérov, pozdvihol umeleckú úroveň bystrického divadla, dostal ho na špičku medzi československými divadlami. O dramaturgických začiatkoch a zaradení hry Vítězslava Nezvala Anička Škriatok a Slamený Hubert Jozef Mokoš píše: „...a to z týchto dôvodov:

1.) Veril som Nezvalovmu básnickému textu, veril som, že jeho zázračný farebný básnický slovník i detský divák prečíta.

2.) Tušil som, že spoludramatizátor a realizátor Jiří Středa patrí k tým režisérom, ktorí sa pri hosťovačkách nepýtajú vedenia divadla najskôr na to, za čo? budú režírovať, ale v prvom rade ich zaujíma čo budú režírovať.

3.) Podarilo sa mi alkoholom a inými slabšími argumentmi presvedčiť básnika Jána Šimonoviča, ktorý je tak trochu Nezvalom krstený a má ho rád, aby mi hru za mizerný honorár preložil.

4.) Počul som Kolafovu hudbu, ktorá sa mi páčila a o ktorej som vedel, že ju z libereckej inscenácie Aničky Škriatka prevezmem.

5.) A v neposlednom rade som dúfal, že tento mladý súbor – neskazený príliš starým hereckým kliše, bude schopný sa vyjadriť i cez nezvyčajnejšiu bábkohereckú poetiku.“⁸

Predstavenie bolo úspešné a po premiére v r. 1971 sa hralo ešte 69-krát. Úlohu Aničky Škriatka hrala Hanka Kútiková, postavu Slameného Huberta Marta Nováková a Pána Antónia a Pána s kozou briadkou hral Anton Vaculík.

Kvalitu nasledujúcich inscenácií pozitívne ovplyvnil mladý interný režisér KBD Pavel Uher (cyklus troch inscenácií o Bofagovi, nasledovala Krása nevidaná, Magnetová hora a Hra), ktorý bol s Jozefom Mokošom naladený na rovnakú poetickú nótu.

Rok 1969 bol významný aj tým, že iniciatívou Jaroslava Rezníka vyšla v Matici slovenskej básnická skladba Jozefa Mokoša Jesenné litánie. Bola vydaná ako bibliofília a príležitostná tlač k Slovenskej jari 1969 (rozdávali ju ako pamätň list), obálku ilustroval Vincent Hložník (motív Golgoty a ukrižovaného Krista). Knihu ešte v tom istom roku stiahli z knižníc a zošrotovali, na základe ideologického rozhodnutia, že básnická skladba vyjadruje smútok nad okupáciou Československa vojskami krajín Varšavskej zmluvy v roku 1968.

V KBD pôsobil Jozef Mokoš od roku 1978 do 1980 ako riaditeľ, dramaturg a umelecký vedúci, od júla 1980 už len dramaturg. Bystrický súbor pod jeho vedením umelecky dozrel, zvládol i najťažšie umelecké projekty. Nebáli sa do KBD prísť režiséri zvučných mien, ktorí niečo v bábkovom divadle znamenali: Jiří Středa, Ľubomír Vajdička, Dr. Erik Kolár, Ctibor Turba a i. Jozef Mokoš charakterizoval dramaturgiu takto:

„Na premiéry bystrického divadla chodili divadelníci z Čiech i z celého Slovenska od Pražmářiho, Štepu, Porubjaka až po Bednárika, a tak sa divadlo stalo centrom intelektuálneho a kultúrneho života v Banskej Bystrici. Schádzali sa tu literáti – Mikuláš Kováč, Ladislav Ballek, Pavol Hruz, Sergej Makara, Peter Kováč, Zlata Solivajsová, Vilo Marčok. Inscenácie KBD priťahovali a budili pozornosť aj celoslovenskej odbornej kritiky, nielen bábkarskej. Dramaturgia a divadlo si najviac vážili robotu Milana Jurča...“⁹

Jozef Mokoš má svojrázny zmysel pre humor, ktorý uplatnil vo svojej tvorbe, o. i. písal pre rozhlasový cyklus Listárení (koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia) viac ako dva roky pre humoristickú reláciu Sobotník vysielanú v Stredoslovenskom štúdiu Slovenského rozhlasu v Banskej Bystrici.

Humorom, dôvtipom i poetizmom bolo naplnené predstavenie Jánošík (1975, KBD). Úspešné pôsobenie Jozefa Mokoša sa v KBD nedobrovoľne skončilo v marci r. 1981 na základe stranického rozhodnutia. Na protest proti nezmyselnosti rozhodnutia odišli vtedy z KBD herci: Anton Vaculík, Ján Kožuch, Oľga Hoffmanová, Marta Sádecká. Vtedajší riaditelia slovenských bábkových divadiel mali medzi sebou tichú dohodu – nikoho z menovaných nepriať od svojich umeleckých súborov, ale ako potvrdila história, všetci sa uplatnili v činoherných divadlách.

V Banskej Bystrici zažil Jozef Mokoš svoje profesijné vzostupy a šťastné rodinné udalosti – sobáš s Evou Ďurišovou (narodenou v roku 1944), neskôr v roku 1970 narodenie syna Martina.

V roku 1982 po odchode z Banskej Bystrice vyšla tlačou zbierka scenárov, textov piesní a básní z jeho tvorby v KBD Hry ako hry alebo Zahrajte sa s nami (1982, Osveta Martin). Autor Jozef Mokoš v knihe zdôraznil, že najradšej píše pre divadlo, lebo v divadle a najmä v tom, do ktorého chodia deti, vždy okamžite videl, ako na jeho texty a básničky reagujú diváci, buď ich to nudilo alebo bavilo.

Dnes je doc. Jozef Mokoš externým pedagógom na Katedre bábkarskej tvorby VŠMU v Bratislave, ale nájde si čas na návštevu Banskej Bystrice, niekedy osobne a inokedy neosobne prostredníctvom svojich divadelných hier. Napríklad v rámci Medzinárodného festivalu ochotníckych divadiel – KLOPAČKA 2016 konaného v Španej Doline videli návštevníci komédiu dell'arte Vjerná nevjera (Verná nevera) v podaní hercov Záhoráckeho divadla, alebo v BDnR hosťovalo Medzibrodské kočovné divadlo s hrou Jánošík podľa Jozefa v réžii Tomáša Pohorelca (2018), a v roku 2020 BDnR realizovalo nové naštudovanie jeho inscenácie HRA, ktorú sme zatiaľ videli len online.

Jozef Mokoš nazerá na svet optimisticky, vidí vždy to lepšie v ľuďoch, ako je to v básni Ľudia: „Mestom sa vlnia ľudia, zaľúbenci na skútri. A každý s kusom chleba vo vnútri...“

Mária Lásková, ŠVK - LHM BB

Literatúra a pramene

¹ Zbierkový fond ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, strojopis, evidenčné č. L 19470, MOKOŠ, Jozef: Smažienka, poviedka s rukopisnými poznámkami s. 1 – 13.

² ČAJKOVÁ, Jaroslava: Recitovaný autor na Hviezdoslavovom Kubíne. In. INŠTITORISOVÁ, Dagmar et al: Čítanie v myslí bábkara a básnika (Jozefa Mokoša). 1. vyd. Bratislava. Slovenské centrum UNIMA v spolupráci s VŠMU v Bratislave, 2016. s. 268 – 269. ISBN 978-80-972485-8-1.

³ REZNÍK, Jaroslav: Zbližila nás poézia.

In. INŠTITORISOVÁ, Dagmar et al: Čítanie v myslí bábkara a básnika (Jozefa Mokoša). 1. vyd. Bratislava. Slovenské centrum UNIMA v spolupráci s VŠMU v Bratislave, 2016. s. 262. ISBN 978-80-972485-8-1.

⁴ Zbierkový fond ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, strojopis, evidenčné č. L 09199, MOKOŠ, Jozef: Vyhodnotenie sezóny 1970-1971 alebo Rukavica hodená vlastne do vlastnej tváre, s. 10.

⁵ KOŽUCH, Ján: Sú priateľstvá... In. INŠTITORISOVÁ, Dagmar et al: Čítanie v myslí bábkara a básnika (Jozefa Mokoša). 1. vyd. Bratislava. Slovenské centrum UNIMA v spolupráci s VŠMU v Bratislave, 2016. s. 119. ISBN 978-80-972485-8-1.

⁶ MOKOŠ, Jozef – RUSNÁK, Igor: Všímajme si meno podstatné. [Rozhovor]. In. Film a divadlo, 1977, roč. 21, č. 24, s. 29

⁷ MOKOŠ, Jozef: Gašparko. In. INŠTITORISOVÁ, Dagmar et al: Čítanie v myslí bábkara a básnika (Jozefa Mokoša). 1. vyd. Bratislava. Slovenské centrum UNIMA v spolupráci s VŠMU v Bratislave, 2016. s. 69. ISBN 978-80-972485-8-1.

⁸ Zbierkový fond ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, strojopis, evidenčné č. L 09199, MOKOŠ, Jozef: Vyhodnotenie sezóny 1970-1971 alebo Rukavica hodená vlastne do vlastnej tváre, s. 6.

⁹ Zbierkový fond ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici, strojopis, evidenčné č. L 09200, MOKOŠ, Jozef: Niektoré otázky bábkarskej dramaturgie, referát prednesený na Aktíve dramaturgov a režisierov v dňoch 22.3.-23.3.1976 v Krajskom bábkovom divadle v Banskej Bystrici. s. 12.

Fotografia priateľov (zľava stojaci): Jozef Mokoš, Tomáš Janovic, Pavel Hruz, Stanislav Balko, Mikuláš Kováč, Štefan Šmihla. V popredí Jaroslav Rezník

BANÍCKE TERMÍNY STREDOSLOVENSKÝCH BANSKÝCH MIEST

3. časť

raichblai (z nem. Reichblei) - bohaté rudné olovo
rajbovať (z nem. reiben) - čistenie rudy
roštovanie (z nem. Rösten) - pálenie, praženie rudy
šadovať, šadať (z nem. scheiden) - oddeľovať, odlučovať nečistotu od rudy, kovu a pod., triediť (napr. zlato od striebra)
šachta (z nem. Schacht) - zvislá, hlboko pod zemský povrch vyhlbená jama (Schacht in der Erzgrube)
šibík (z nem. Schieben, Schieber) - zvislé banské dielo spájajúce horizonty v podzemí
šichta (z nem. Schicht) - pracovná zmena, striedanie sa pri práci (v bani a pod.)
škriatok (z nem. Schratt) - škriatok*
šliam; tiež šlajm, šlem (z nem. Schleim) - špinavá voda po premývaní rudy
šmunta (z nem. Schmut) - kal, blato, náter podobný omietke (z nem. Sumpf, Matsch)
štág (z nem. Steigen) - stúpanie
štampel, štampla (z nem. Stampfen) - podpery v bani

šťolvand (z nem. Stollenwand) - bočná stena štôlne
šťôlna (z nem. Stollen) - vodorovná banská podzemná chodba
šťufa (z nem. Stufe) - vzorky rudy, kúsok rudy
šťule (z nem. Stuhl) - drevené podpery v bani
šurf (z nem. Schurf) - kutacia jama, menšia prieskumná šachta, kutanie, hľadanie rudy
valdburgar (z nem. Waldbürger) - ťažiar v bani
varšat (z nem. Werkstatt) - dielňa
vercagj (z nem. Werkzeug) - náradie, náčinie
zink (z nem. Sinken) - vyhlbená banská jama, šachta
zuol (z nem. Sohle) - dno šachty, podlaha

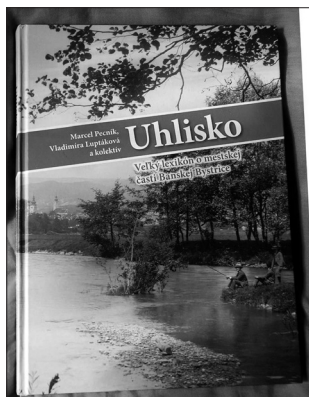
*v minulosti si ľudia niektoré prírodné javy vysvetľovali ako vplyv nadprirodzených mocností a bytostí. Banícke povolanie patrilo k veľmi rizikovým povolaniam a preto baníci hľadali pomoc k ochrane svojich životov u škriatkov a permoníkov, ktorí sa stali ich patrónmi. Tieto postavčky zo života baníkov sa nestali len symbolom baníctva, ale aj súčasťou všeobecného folklóru.

Nová kniha: UHLISKO – Velký lexikón o mestskej časti Banskej Bystrice

Koncom minulého roka sa podarilo autorom Marcelovi Pecníkovi, Vladimíre Luptákovéj a kolektívu spoluautorov vydať zaujímavú knihu aj keď nie o celej Banskej Bystrici, aspoň o jej časti s príznačným názvom Uhlisko.

Kniha prevedie čitateľa cez celú oblasť, ktorá katastrálne patrila pod túto časť Banskej Bystrice, cez Urpín s jeho serpentínami, povodím Hrona, časťami Pod rybou, na Starej tehelni, Pod Turíčkou, históriou pltníctva, horných a dolných hrablí na Hrone, a ďalších zaniknutých objektov ako kín, parných a vaňových kúpeľov, bitúunku, altánkov, vojenskej plavárne a ďalších.

Rozsiahla dokumentácia a veľké množstvo fotografií potešia tých skôr narodených a tým mladším

priblížia históriu miest, ktoré poznajú len zo súčasnosti a ktoré je možno aj ich domovom.

Nechýbajú samozrejme kapitoly o podnebí, polohe, pôdnych pomeroch a prírode. A uvedené množstvo osobností spoločenského života je dokladom, že aj v okrajovej časti mesta na narodili, alebo časť života prežili významní jedinci, ktorí niečím prispeli k pokroku v rôznych oblastiach ľudského snaženia.

Prejdite sa po Uhlisku a narazíte na stopy po pálení drevného uhlia v podobe čiernej zeme. A keď nájdete takého stopy aj v parku pod pamätníkom SNP, v časti, ktorá bola v minulosti za Hronom navždy si zapamätáte, že aj tu bolo dakedy Uhlisko.

Eva Furdiková

ŠTEFÁNIČKA – NOVÁ KNIHA O CHATE POD ĎUMBIEROM

V roku 2020 sme privítali novú knihu vydavateľstva DAJAMA, familiárne nazvanej „Štefánička“, ktorá na takmer 160 stranách prináša zaujímavé príbehy o Chate generála Milana Rastislava Štefánika pod Ďumbierom ako aj o ľuďoch s ňou spojených. Zostavili ju Peter Urban, Oľga Kaliská a Jozef Pupák z textov rozsiahleho autorského kolektívu, ako aj z ďalších spomienok i úryvkov z diel týkajúcich sa tejto problematiky. Publikáciu spestruje množstvo fotografií, máp a nákresov. Žiaľ, v ťažkom pandemickom roku ju nemohli slávnostne uviesť do života.

Najvyšší vrch Nízkyh Tatier i nášho kraja Ďumbier (2 043,4 m n. m.) je oddávna magickým pojmom nielen pre ľudí z jeho najbližšieho, ale aj zo vzdialenejšieho okolia, vrátane Banskej Bystrice. Hojne je navštevovaný turistami a milovníkmi prírody z celého Slovenska, ako aj zo zahraničia, pre ktorých je práve táto vysokohorská chata v sedle pod Ďumbierom (1 740 m n. m.) vhodným miestom oddychu, občerstvenia i útočiskom v čase nepohody.

Hneď v úvode sa čitateľ z knihy dozvedá o prírode Ďumbiera a potom o zaujímavej histórii tejto chaty, vrátane okolností spojených s jej výstavbou, slávnostným otvorením v septembri 1928 i o úsilí jej prevádzkovateľov. Iste mnohých zaujmú informácie o legendárnom prvom chatárovi Robertovi Petrlovi (1879 – 1970) a jeho rodine.

Krušné vojnové roky sa dotkli aj tejto chaty najmä po potlačení SNP, keď sa ocitla v partizánskej operačnej zóne. Odohrali sa pri nej ťažké boje, o čom dodnes svedčí pamätník padlým hrdinom z partizánskej brigády Jánošík. Ťažko poškodenú chatu nemeckým okupačným vojskom v roku 1945 po vojne opravili a v roku 1952 zmenili jej názov na „Chata hrdinov SNP“. Neskôr chata prešla viacerými rekonštrukciami vrátane elektrifikácie. Od roku 1978 sa chata nachádza v centrálnej časti Národného parku Nízke Tatry. K významným zmenám došlo najmä po roku 1989. V roku 1990 osadili na priečelie chaty reliéf s portrétom M. R. Štefánika a vrátil sa jej pôvodný názov. Jedným z iniciátorov premenovania chaty bol jej častý návštevník, architekt – urbanista krajinár, ochranca prírody a turista, dnes už taktiež legendárny Milan Marenčák (1932 – 1998), ktorý sa zaslúžil aj o vynesenie a osadenie slovenského dvojkríža na vrchole Ďumbiera. V roku 1996 sa Chata M. R. Štefánika vrátila do majetku Klubu slovenských turistov (KST).

V kapitole „Aktivity na chate“ sa čitateľ dozvie o pretekoch horských nosičov Šerpa rallye, lyžiarskych pretekoch na Ďumbieri, skialpinizme, horskej službe, príležitostnom zázemí pre jaskyniarov, organizovaných výstupoch na Ďumbier i o Štefánikovských stretnutiach na chate.

Chatu navštevovali aj umelci ako napríklad predstaviteľ slovenskej hudobnej moderny Ján Cikler (1911 – 1989), alebo významný slovenský básnik Ján Smrek (1898 – 1982). Pre akademického maliara Zoltána Palugyaya

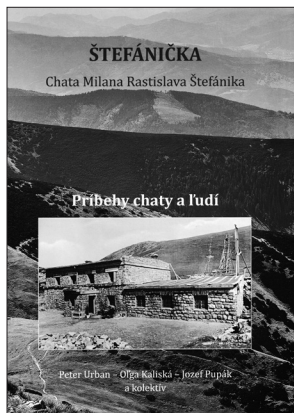
(1898 – 1935) sa Ďumbier stal osudným, keď 18. septembra 1935 zahynul po trist metrovom páde do Svätôjanskej doliny (jeho pozostatky našli až v roku 1936). V blízkosti Chaty M. R. Štefánika mu v roku 2018 odhalili pamätnú tabuľu. Pod Krúpovou hoľou (1 922 m n. m.) na turistickom chodníku medzi hotelom Kosodrevina a Chatou M. R. Štefánika má od roku 1997 pamätnú tabuľu aj slovenský spisovateľ František Švantner (1912 – 1950).

So známejších tragédií z oblasti Ďumbiera zostavovatelia do tejto knihy úmyselne nezahrnuli tragédiu časlavských školákov, ku ktorej došlo 29. júna 1960, pretože je už o nej zmienka v knihe „Ďumbier najvyšší v Nízkyh“ (P. Urban, 2012). Po náhlom zhoršení počasia vtedy v dôsledku podchladenia a vyčerpania vyhasli životy troch školákov a ich učiteľa Blahoslava Formana (brata režiséra Miloša Formana). Neopatrnosť na horách sa nevypláca ani v súčasnosti, o čom svedčí aj prípad z tohoročného januára, kedy sa pod slovenským turistom odlomil snehový previs na vrchole Ďumbiera s následným pádom do severnej steny, ktorý aj keď s vážnymi zraneniami našťastie prežil.

V kapitole „Spomienky, ktoré ostanú“ je zahrnutých mnoho osobných vyznaní, spomienok a zážitkov niekdajších chatárov, nosičov, turistov, lyžiarov a iných návštevníkov chaty na tu prežitú krásne chvíle, ktoré sa im natrvalo vryli do pamäte.

Na konci knihy sa nachádza „Stručné kalendárium chaty Štefánička“, ktoré poskytuje chronologický prehľad o udalostiach súvisiacich so vznikom chaty a jej vývoja až po súčasnosť. Uvedený je aj tabuľkový prehľad pôsobnosti správcov chaty (chatárov), ktorých bolo doteraz 23, od prvého Roberta Petru až po súčasného Igora Fabriciusa.

Július Burkovský

Errata

V minulom čísle sa nám nedopatrením „podarilo“ urobiť niekoľko chýb a nepresností, za ktoré sa redakcia ospravedlňuje. V článku Jozefa Ďuriančika Donátorky kaplnky sv. Barbory sme nedopatrením neuviedli citovaný zdroj: CHLADNÁ, Zuzana. Kaplnka sv. Barbory vo farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici z aspektov archívno-historického výskumu. In NAGY, Imrich – GRAUS, Igor. Edts. Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I. Banská Bystrica : FHV UMB, ŠVK 2006, s. 127 - 137., a v článku Jaroslavy Bobákovéj je na strane č. 7 pod fotografiou uvedený nesprávny text. Správne má byť uvedené...lokalita Stráža... autorom sa ospravedlňujeme a pozorným čitateľom ďakujeme!

Redakcia

BYSTRICKÝ PERMON
Banskobystrická revue pre popularizáciu vedy, umenia a cestovného ruchu

Vydavateľ a adresa redakcie: OZ Diversitas Culturae; Tr. SNP/1777; 97401 Banská Bystrica; Vychádza štvrťročne;

Šéfredaktor: PhDr. RNDr. Richard R. Senček, PhD.; Zástupca šéfredaktora: PaedDr. Dušan Jarina;

Výkonná redaktorka: Anna Havlíčková; Čestný šéfredaktor: Ing. Pavel Gender;

Redakčná rada: Ján Baláž; Mgr. Jozef Ďuriančík; Ing. Július Burkovský; Mgr. Eva Furdiková; PhDr. Filip Glocko; PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.; doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.; Jazykový korektor: Helena Hámorská;

Webové sídlo vydavateľa: www.dicu.sk; Webové sídlo časopisu: www.permonrevue.sk; Štatút časopisu zverejnený: <https://www.permonrevue.sk/wp-content/uploads/2020/11/Statut-Bystrickeho-Permona.pdf>; ISSN pre tlačенú verziu: 2585-9420; ISSN pre elektronickú verziu: 2729-7977; Registračné číslo: OÚ-OPT-1/2003. Elektronická podoba a archív čísel je dostupný na internete: <https://www.permonrevue.sk/archiv-cisel/>; Facebook: <https://www.facebook.com/BystrickyC3%BD-Permon-209485485741711> Creative Commons: